

CICERO, DE FINIBUS III'TE "LATİNCEDE FELSEFİ TERMİNOLOJİ" ÜZERİNE BİR İNCELEME

C. Cengiz ÇEVİK

ÖZET

Yunan felsefesinin kabulüyle birlikte Romalılar, pratik karakterleri sayesinde ahlak ve siyaset felsefesinde terminoloji oluşturma problemini çözebilmişler; örneğin yeni terimler bularak ihtiyacı giderebilmişlerdi. Ancak Cicero'nun da dediği gibi, teorik felsefede de yeni bir terminolojiye ihtiyaçları vardı. Bu hususta Cicero, özellikle de De Finibus (Bonorum et Malorum) III.'te inceleme yapmış, yeni terimler bulmuş, eski Latince kelimeleri canlandırmış, Yunanca'dan Latince'ye çeviri yapmıştır, vs. Bu çalışma da Cicero'nun De Finibus, III.'teki incelemeleriyle alakalıdır.

Anahtar Kelimeler: *Analiz, Antik Roma, Cato, Cicero, De Finibus, Epikurosçuluk, felsefe, Latince, Stoacılık, Terminoloji, Yunanca.*

CICERO, DE FINIBUS, III: AN ANALYSIS ON TERMINOLOGY OF PHILOSOPHY IN LATIN

ABSTRACT

In taking the Greek philosophy, Romans could solve problem of making terminology on philosophy of ethics and politics by their practical self; for example find new terms and answer the purpose. But, as Cicero said, they were desperate to get new terminology on theoretical philosophy too. In this regard Cicero pondered especially in De Finibus (Bonorum et Malorum) III; he found new terms, refreshed old Latin words, construed from Greek to Latin etc. This study is about surveys that belonging to Cicero in De Finibus, III.

Keywords: *Analysis, Ancient Rome, Cato, Cicero, De Finibus, Epicurism, Greek, Latin, philosophy, Stoicism, Terminology.*

Cicero'ya göre Epikuros'un kendisi bile, değerlendirme ölçütü duyular olduğundan, haz üzerine tartışma yapılamayacağını söylemiştir.¹ Bundan dolayı eserde yapılan tartışma her iki taraf için de basit geçmiştir. Torquatus'un açıklamasında ve tartışmada bir karışıklık hatta bir derinlik yoktur.² Cicero'ya göre tartışma oldukça açıktır ve Stoacılar Yunan okuyucuların bile güçlükle anlayabileceği bir savunma tarzına sahiptir. O halde onları anlamak, yeni kavramları karşılayacak terimler keşfetmek ve buldukları yeni kelimeleri kullanmak zorunda olan Romalılar için daha da zordur.³ Zira gerçekten de kullanımı yaygın olmayan bilginin tümü hususunda kafa yoran ortalama öğrenme düzeyindeki hiç kimse, konunun özünü tanımlayabilmek için çok fazla, yeni terime ihtiyaç olduğuna şaşırmayacaktır.⁴

Cicero diyalektiğin (dialectica) ve fiziğin (physica) Yunanlarca bile anlaşılması zor bir terminolojiye sahip olduğundan söz eder⁵ ve geometricilerin, müzisyenlerin ve gramercilerin bile kendilerine ait bir dili olduğunu ekler.⁶ Hatta tümüyle halka dönük olan retorik sanatı (rethorica) bile, özünde bulunan öğretme amacından ötürü özel sözcükler kullanır.⁷ Her daim soylu kabul edilmiş bu sanatların yanında, örneğin çiftçilik (agri cultura) gibi, başka zanaatlar da kendi terminolojileriyle vardır. Zanaatkârlar işlerini açıklamada, bize yabancı gelen ancak kendilerinin çok iyi bildiği bir dil kullanırlar. Cicero'nun eserindeki bu konuyla ilgili verilen örnekte yukarıda sayılanlar yanında daha zorlu ve yorucu olan tarım konusunda bile çiftçilerin, işlerinin içeriğini yeni türetilmiş terimlerle sunduğundan söz edilir.⁸ O halde bu örneklerden yola çıkan Cicero'ya göre felsefenin de kendi dilini oluşturmaya ihtiyacı vardır. Gerçekten de felsefe, yaşamın sanatıdır ve ona yönelen kişi tartışmanın dilini kolayca kavrayamasa

1 3.3: "ipse etiam dicit Epicurus ne argumentandum quidem esse de voluptate, quod sit positum iudicium eius in sensibus..."

2 3.3: "nec enim in Torquati sermone quicquam implicatum aut tortuosum fuit, nostraque, ut mihi videtur, dilucida oratio."

3 3.3: "Stoicorum autem non ignoras quam sit subtilis vel spinosus potius disserendi genus, idque cum Graecis immo magis nobis, quibus etiam verba parienda sunt imponendaque nova rebus novis nomina."

4 3.3: "quod quidem nemo mediocriter docius mirabitur cogitans in omni arte, cuius usus vulgaris communisque non sit, multam novitatem nominum esse, cum constituentur earum rerum vocabula, quae in quaque arte versentur."

5 3.4: "itaque et dialectici et physici verbis utuntur iis, quae ipsi Graeciae nomina non sint"

6 3.4: "geometrae vero et musici, grammatici etiam more quodam loquuntur suo."

7 3.4: "ipsae rhetorum artes, quae sunt totae forenses atque populares, verbis tamen in docendo quasi privatis utuntur ac suis."

8 3.4: "atque ut ornitam has artes elegantes et ingenuas, ne opifices quidem tueri sua artificia possent, nisi vocabulis uterentur nobis incognitis, usitatis sibi. quin etiam agri cultura, quae abhorret ab omni politiore elegantia, tamen eas res, in quibus versatur, nominibus notavit novis."

da, o dilin felsefeye ait olduğunu bilecektir.⁹ Cicero'nun felsefe dili oluşturanlara verdiği örnek Stoacılar ve haliyle Zenon'dur. Ona göre tüm felsefeciler ve felsefi akımlar içinde en fazla yeni kelime türetenler Stoacılar olup yeni fikirlerden ziyade yeni sözcükler keşfeden de zekâsının en üst seviyede olduğunu söylediği¹⁰, bu fikir akımının kurucusu¹¹ Zenon olmuştur.¹² Cicero gözlerini Roma'ya çevirdiğinde ise birçok kişinin oldukça zengin olduğunu düşündüğü bu dilde bilinmeyen bir konuyla karşılaşıldığında, tıpkı konunun kendisi gibi, bilinmeyen terimlerin kullanıldığını görmektedir.¹³ Ona göre terimlerin tercihi Roma'da ilk defa böyle konulara eğilmiş olan kendisi gibi bilginlere bırakılmalıdır. Latincenin kelime hazinesi bakımından Yunancadan daha fakir olmadığını, hatta ondan daha üstün taraflarının bile bulunduğunu savunan Cicero, yalnızca Yunanlardan değil aynı zamanda Romalıdan çok Yunan gibi görünen kişilerden aldığı suçlamalara karşılık, bu düşüncesinin yalnızca Roma sanatlarında değil aynı zamanda, Yunan sanatlarında da ispatlanabilmesi için çok çalışılması gerektiğini söylemektedir.¹⁴

Zamanında birçok kelime Yunancadan Latinceye geçmiş olmasına rağmen, uzun süre kullanıldığından ötürü yabancılığı kaybederek Latin dilinde benimsenmiştir. Cicero bu kelimelerden bazılarını şöyle örnekler: 'Philosophia', 'rhetorica', 'dialectica', 'grammatica', 'geometria' ve 'musica'.¹⁵

Cicero'nun De Finibus'unun çalışmamıza zemin olan III. kitabının en dikkate değer bölümlerinden biri, hiç şüphe yok ki Roma'nın cumhuriyet döneminde hem edebiyat hem de siyaset tarihinin önemli iki isminin N. Stael'in deyiimiyle¹⁶, Roma'da bir tek kılıcın boyun eğdirdiği insanlar arasında faziletlerini koruyabilmiş iki büyük karakterin, yani eserin yazarı olan Cicero ile

9 3.4 "quo magis hoc philosopho faciendum est. ars est enim philosophia vitae, de qua disserens arripere verba de foro non potest."

¹⁰ Cic., Pro Mur. 61.8: "...quidam summo ingenio vir, Zeno."

¹¹ Cic., Luc. 132.1: "...inventor et princeps Stoicorum."

12 3.5: "Quamquam ex omnibus philosophis Stoici plurima novaverunt, Zenoque, eorum princeps, non tam rerum inventor fuit quam verborum novorum." Bkz. Cic., Luc. 18.15 vd.; Tuse. 3.75; 4.11; 4.47; 5.32 vd.

13 3.5: "quodsi in ea lingua, quam plerique uberiorem putant, concessum a Graecia est ut doctissimi homines de rebus non pervagalis inusitatis verbis uterentur."

14 3.5: "quanto id nobis magis est concedendum, qui ea nunc primum audemus attingere? et quoniam saepe diximus, et quidem cum aliqua quereâ non Graecorum modo, sed eorum etiam, qui se Graecos magis quam nostros haberi volunt, nos non modo non vinci a Graecis verborum copia, sed esse in ea etiam superiores, elaborandum est ut hoc non in nostris solum artibus, sed etiam in illorum ipsorum adsequamur."

15 3.5: "quamquam ea verba, quibus instituto veterum utimur pro Latinis, ut ipsa philosophia, ut rhetorica, dialectica, grammatica, geometria, musica, quamquam Latine ea dici poterant, tamen, quoniam usu percepta sunt, nostra ducamus."

16 N. Stael, Sf.14, 1997.

cumhuriyetçi Cato'nun arasındaki diyalogdur. Bu diyalog çalışmamız açısından da önem taşımaktadır; zira bir yerde uzun açıklamalarından sonra Cicero, Cato'ya şöyle demektedir: *"Ne tu. inquam, Cato, verbis illustribus et id, quod vis, declarantibus! itaque mihi videris Latine docere philosophiam et ei quasi civitatem dare. quae quidem adhuc peregrinari Romae videbatur nec offerre sese nostris sermonibus..."*(3.40) Türkçesiyle: *"Düşündüklerimi ne berrak cümlelerle ortaya koydun Cato! Öyle ki bana Latince de felsefeyi öğreten ve ona Roma vatandaşlığı veren biri gibi görünüyorsun. Bugüne kadar felsefe Roma'da yabancı gibiydi; kendim bizim dilimizle aktaramıyordum."* Cicero'nun Cato'ya olan övgüsü, onun yeğeni olan Brutus'a şu sözlerde de kendini gösterir: *"Gerçekten de terminoloji üzerine sorunlar çok fazladır. Ve ben bu sorunlar üzerinde çok sık kafa yorarken senin gibi felsefe konusunda kendini bu kadar iyi eğitmiş birine bunları yazmış olduğum için kınanmaktan korkarım Brutus. Seni eğitiyormuş gibi görünürsem, suçlanmayı hak ederim, diye düşünüyorum. Fakat ben bu niyetten tümüyle uzak olmakla beraber zaten senin için çok tamlık olan bu bilgileri öğrenesin diye sana yollamıyorum; doğrusu, senin gibi biriyle bir şeyler paylaşmaktan, bu ortak çalışmalarımızda en tarafsız eleştirmen ve yargıç olmaktan ötürü sana çok büyük bir değer veriyorum. Bu yüzden beni dikkatle dınlersen, o ulvi, o eşsiz adamla yani dayımla giriştiğim bu tartışmada her zaman olduğun gibi doğru bir karar vereceğinden hiç kuşku yok."*¹⁷

Cicero önce Brutus'a dayısı Cato'yla nerede ve nasıl karşılaştığından söz eder. Cicero, Tusculum'dayken, genç Lucullus'un kitablığındaki bazı kitaplardan yararlanmak için, her zaman olduğu gibi, onun villasına geldiğinde orada karşılaşmayı hiç ummadığı Cato'yu Stoacılık üzerine yazılmış kitapların arasında bulmuştur. Cicero'nun burada Brutus'a ve doğal olarak bizlere hatırlattığına göre, Cato'daki okuma hırsı bitmek bilmez karakterdedir. Hatta ayamın o değersiz kınamalarını küçümseyerek çoğunlukla Curia'da okumayı seçmektedir. O, bunu Senatus toplandığı zamanlarda devlet meselelerini de göz

17 3.6: "Atque haec quidem de rerum nominibus de ipsis rebus autem saepenumero, Brute, verent ne reprehendar, cum haec ad te scribam, qui cum in philosophia, tum in optimo genere philosophiae tantum processeris. quod si facerem quasi te erudiens, iure reprehenderer. sed ab eo plurimum absum neque, ut ea cognoscas, quae tibi notissima sunt, ad te mitto, sed quia facillime in nomine tuo acquiesco, et quia te habeo acqussimum eorum studiorum, quae mihi communia tecum sunt, existimatorem et iudicem. attendes igitur, ut soles, diligenter eamque controversiam diiudicabis, quae mihi fuit cum avunculo meo, divino ac singulari viro."

ardı etmeyerek yapmakta, hatta tüm boş vaktini kitaplarla kendini doyurarak geçirmektedir.¹⁸

Eserin bu bölümünde Cicero, Brutus'a Cato'yla arasındaki diyalogu 'dedim-dedi' ("inquam-inquit") şeklinde aktarmaktadır. Anlattığına göre, Cato onu görür görmez ayağı kalkarak "*Seni buraya getiren nedir? Burada olduğumu bilseydim, seni ziyarete gelirdim.*" der.¹⁹ Cicero ise Tuscuhım'a geliş sebebini Cato'ya açıklar: "*Dün oyunlar başladığı için kentten ayrıldım ve akşamleyin buraya vardım. Asıl niyetim, kütüphaneden bazı kitaplar almak.*"²⁰ Cicero ile Cato arasında 'Latince felsefi terminoloji' üzerine geçen diyalogu tetikleyen ilk soru Cato'dan gelir: "*Tu autem cum ipse tantum librorum habeas, quos hic tandem requiris?*" (3.10) Türkçesiyle "*Senin birçok kitabın varken, burada ne arıyorsun?*" Cicero cevaplar: "*Commentarios quosdam, inquam, Aristotelios, quos hic sciebam esse, veni...*" (3.10) Türkçesiyle "*Aristoteles'in, burada bulabileceğini düşündüğüm bazı kitapçıklarını almaya geldim.*" Diyalogun gerisi şöyle:

CATO: *Nasıl oldu da Stoacılarla kaptırdın kendini! Sen de dâhil olmak üzere herkes bilmeli ki, erdemden (virtus) başka hiçbir iyi yoktur.*²¹

CICERO: *Bak, bence sen de, Stoacılar gibi, aynı görüşleri yeni terminolojinin kılıfına uydurup önüme sunmamalısın. Zaten seninle bu konuda aynı düşünceye sahibiz, sadece anlatım tarzımız çatışıyor.*²²

CATO: *Bence pek aynı fikirde de değiliz. Erdem dışında başka bir şeyin aranması ya da iyi sayılması gerektiğini söylersen, ahlâkı ortadan kaldırır, erdemini saf ışığın ve hatta kendisini tümüyle yok edersin.*²³

18 3.7: "nam in Tusculano cum essem vellemque e bibliotheca pueri Luculli quibusdam libris uti, veni in eius villam, ut eos ipse, ut solebam, depromerem. quo cum venissem, M. Calonem, quem ibi esse nescieram, vidi in bibliotheca sedentem multis circumfusum Stoicorum libris. erat enim, ut scis, in eo aviditas legendi, nec satiare poterat, quippe qui ne reprehensionem quidem vulgi inanem reformidans in ipsa curia soleret legere saepe, dum senatus cogeretur, nihil operae rei publicae detrahens. quo magis tum in sununo otio maximaque copia quasi helluari libris, si hoc verbo in tam clara re utendum est, videbatur."

19 3.8: "quod cum accidisset ut alter alterum necopinato videremus, surrexit statim. deinde prima illa, quae in congressu solemus: Quid tu, inquit, huc? a villa enim, credo, et: Si ibi te esse scissem, ad te ipse venissem."

20 3.8: "Heri, inquam, ludis commissis ex urbe profectus veni ad vesperum. causa autem fuit huc veniendi ut quosdam hinc libros promerem."

21 3.10: "Quam vellem, inquit, te ad Stoicos inclinavisses! erat enim, si cuiusquam, eerte tuum nihil praeter virtutem in bonis ducere."

22 3.10: "Vide, ne magis, inquam, tuum fuerit, cum re idem tibi, quod mihi, videretur, non nova te rebus nomina inponere. ratio enim nostra consentit, pugnat oratio."

CICERO: *Ne görkemli sözler bunlar Cato! Ancak kelimelerin görkemini, her şeyin eşit olduğunu söyleyen Pyhthro ve Aristo ile paylaştığının farkında mısın? Bunlarla ilgili ne düşündüğünü bilmek isterim.*²⁴

CATO: *Ne düşündüğümü merak ediyorsun, öyle mi? Duyduklarımıza ve bizzat gördüklerimize dayanarak konuşuyorum ki, bu kişiler iyi, cesur, adaletli ve halk nazarında ölçülülerdi. Doğa dışında hiçbir düşünceyi izlemeyen bu adamlar kesinlikle övgüye layıktır. Felsefeden ziyade doğa tarafından, iyi bir şekilde yönlendirildiklerini düşünüyorum. Ahlaklılığı tek iyi, ahlaksızlığı ise tek kötü olarak görmekten başka bir düsturu benimsemediler. Diğer felsefe sistemlerinin önemli bir kısmı belki de tümü, erdem dışında bir şeyi ya iyi ya da kötü olarak görmüştür; bunların hiçbir şekilde katkı sağlamadığını ve bu yüzden bizi daha iyi kılmadığını; dahası doğamızı da bozduğunu düşünüyorum. Öyle ki sadece ahlaki olanın tek iyi olduğu ortaya konmadıkça, erdemle mutlu bir yaşamı elde edebilmenin de imkânı yoktur. Hâl böyleyken, niçin felsefeyle uğraşmamız gerektiğini de bilmiyorum. Bilge biri mutsuz olacaksa, o halde ben övülmeye layık şu erdem denilen şeye aşırı değer vermekten vazgeçerim.*²⁵

CICERO: *Şu ana dek söylediklerin, aynı şekilde Pyrrho ya da Aristo'nun bir takipçisi tarafından da söylenebilir, Cato. Üzerinde tartıştığımız ahlakın bu kişiler tarafından sadece en yüksek iyi olarak değil, aynı zamanda senin de fikrine paralel bir şekilde, tek iyi olarak değerlendirildiğini bilmiyor değilsin. Zira hâl böyle olunca, bunu, senin de istediğini gördüğüm, tüm bilge kişilerin mutlu olması izler. O halde övüyor musun bu filozofları; fikirlerini takip etmemiz gerektiğini düşünüyor musun?*²⁶

23 3.10: "Minime vero, inquit ille, consentit. quicquid enim praeter id, quod honestum sit, expetendum esse dixeris in bonisque numeraveris, et honestum ipsum quasi virtutis lumen extinxis et virtutem penitus everteris."

24 3.11: "Dicuntur ista, Cato, magnifice, iuquam, sed videsne verborum gloriam tibi cum Pyrrhone et cum Aristone, qui omnia exaequant, esse communem? de quibus cupio scire quid sentias."

25 3.11: "Egone quaeris, inquit, quid sentiam? quos bonos vires, sortes, iustos, moderatos aut audivimus in re publica fuisse aut ipsi vidimus, qui sine ulla doctrina naturam ipsam seculi multa laudabilia fecerunt, eos melius a natura institutos fuisse, quam institui potuissent a philosophia, si ullam aliam probavissent praeter eam, quae nihil aliud in bonis haberet nisi honestum, nihil nisi turpe in malis; ceterae philosophorum disciplinae, omnino alia magis alia, sed tamen omnes, quae rem ullam virtutis expertem aut in bonis aut in malis numerent, eas non modo nihil adjuvare arbitror neque firmare, quo meliores simus, sed ipsam depravare naturam. nam nisi hoc optineatur, id solum bonum esse, quod honestum sit, nullo modo probari possit beatam vitam virtute effici. quod si ita sit, cur opera philosophiae sit danda nescio. si enim sapiens aliquis miser esse possit, ne ego istam gloriosam memorabilemque virtutem nun magno aestimandam putem."

26 3.12: "Quae adhuc, Cato, a te dicta sunt, eadem, inquam, dicere posses, si sequerere Pyrrhonem aut Aristonem. nec enim ignoras his istud honestum non summum modo, sed etiam, ut tu vis, solum bonum

CATO: *Durum pek de öyle değil; bu, bir kişinin, doğayla uyum halindeki diğer şeyler içinden seçtiği erdemın esasından kaynaklanıyor. Bu filozoflar her şeyi eşit kılmakla birlikte seçenekler arasındaki tüm ayrımları da ortadan kaldırdılar; böylece ortada hiçbir seçenek bırakmayıp erdemın kendisini de yok ettiler.*²⁷

CICERO: *Gerçekten bunu çok iyi anlatıyorsun; fakat senden diğer şeylerin farkını tümüyle göz ardı ederek hâlâ doğruluğum ve ahlakım dışında hiçbir şeyin iyi olmadığını söylediğin o noktada olup olmadığımı soruyorum.*²⁸

CATO: *Onları göz ardı etseydim, tamam; ancak etmiyorum.*²⁹

CICERO: *Nasıl olur? Senin ahlaki diye adlandırdığım, haklı, övgüye değer ve uygun -doğaldır ki benzer manadaki kelimeler art arda kullanılınca, daha iyi anlaşılacaktır- gördüğüm tek şey erdem değil mi? Ahlakın tek iyi olması dışında, peşine düşülesi başka bir şey olduğunu söyleyecek misin? Öte yandan ahlaksız, utanç verici, uygun olmayan, rezil, çirkin, aşağılık -ayrıca konunun anlaşılması için daha başka terimler de kullanılabilir- olan kötüyse, bunların da dışında kaçınılması gereken bir şey olduğunu söyleyecek misin?*³⁰

CATO: *Aslında ne söyleyeceğimi bilmiyor değilsin; anladığım kadarıyla benden kısa bir cevap almayı umuyorsun; ancak kısaca üzerinden geçmeyeceğim, yeterince vaktimiz olduğundan, sana yabancı olmadığım Zenon'un ve Stoacıların genel çizgisini detaylı bir şekilde açıkmlayacağım.*³¹

videri. quod si ita est, sequitur id ipsum, quod te velle video, omnes semper beatos esse sapientes. hosne igitur laudas et hanc eorum, inquam, sententiam sequi nos censes oportere?"

27 3.12: "Minime vero istorum quidem, inquit. cum enim virtutis hoc proprium sit, eorum tenam, quae secundum naturam sint, habere defectum, qui omnia sic exaequaverunt, ut in utramque partem ita paria redderent, uti nulla selectione uterentur, hi virtutem ipsam susulerunt."

28 3.13: "Istud quidem, inquam, optime dicis, sed quaero nohne tibi faciendum idem sit nihil dicenti bonum, quod non rectum honestumque sit, reliquam tenim discrimen omne tollenti."

29 3.13: "Si quidem, inquit, tollerem, sed relinquo."

30 3.14: "Quonam modo? inquam. si una virtus, unum istud, quod honestum appellas, rectum, laudabile, decorum— erit enim notius quale sit pluribus notatum vocabulis idem declarantibus—, id ergo, inquam, si solum est bonum, quid habebis praeterea, quod sequere? aut, si nihil malum, nisi quod turpe, inhonestum, indecorum, pravum, flagitiosum, foedum—ut hoc quoque pluribus nominibus insigne faciamus—, quid praeterea dices esse fugiendum?"

31 3.14: "Non ignorantem tibi, inquit, quid sim dicentem, sed aliquid, ut ego suspicor, ex mea brevi responsione arripere cupienti non respondebo ad singula, explicabo potius, quoniam otiosi sumus, nisi alienum putas, totam Zenonis Stoicorumque sententiam."

CICERO: Gerçekten şu ana kadar konuştuğlarımız içinde belki de en az bu konuda bilgi sahibiyim. Bu yüzden açılmaman benim için pek yararlı olacak.³²

CATO: Stoacıların düşünce sistemi ne kadar zor ve kapsandı olsa da, anlatmaya çalışayım; ancak yeni düşünceler için ortaya konmuş terminoloji, uzun dönem kullanılmış olmanın verdiği aşinalığa rağmen Yunan dilinde bile kolaylıkla anlaşılabilir görünmüyorken bunun Latin dilinde başarılacağını nasıl düşünürsün?³³

CICERO: Bu gayet açık. Zenon alışılmadık, bilinmedik bir şeyle karşılaştığında ona daha önce işitilmemiş yeni bir isim koyabiliyorken Cato niye bunu yapmasın? Dilde aynı manayı verecek benzer bir kelime zaten bulunuyorsa, yeteri kadar donanımlı olmayan okuyucuların anlaması için bir kelimedenden yeni bir kelime türetmeye gerek yoktur. Anladığım kadarıyla iyi bir alternatifi olmadığında bir Yunanca ifade birçok Latince kelimeyle karşılanabilir. Ve Latince tam karşılığını bulunuyorsak, söz konusu ifadenin Yunancasını kullanmayı da düşünmeliyiz. "Ephippium"³⁴ ve "Acratophorum"³⁵ kelimelerini kullanmaya kendimizi alıştırsak onlardan sonra "Proegmena"³⁶ ve "Aproproegmena"³⁷ kelimelerini de kullanmaya başlarız, her ne kadar bunlar "tercih edilmiş" (recte) ve "reddedilmiş" (reiecta) olarak çevrilebilirlerse de.³⁸

CATO: Bana yardım ederek iyi bir iş yapıyorsun. Bu verdiğin kelimelerin Latincelerini kullanmayı yeğleyeceğim. Beni diğer durumlarda da zorluk çekerken görürsen, yardım edersin.³⁹

32 3.14: "Minime id quidem, inquam, alienum, multumque ad ea, quae quaerimus, explicatio tua ista profecerit."

33 3.15: "Experiamur igitur, inquit, etsi habet haec Stoicorum ratio difficilium quiddam et obscurius. nam cum in Graeco sermone haec ipsa quondam rerum nomina novarum * * non videbantur, quae nunc consuetudo diuturna triviti; quid censet in Latino fore?"

34 Yun. εφίππιον: eyer, semer.

35 Yun. ακρατοφορον: içinde saf şarap bulunan küp.

36 Yun. Προεγμενα =producta: tercih edilen şeyler. Bkz. Oxford Latin Dictionary, "proegmena" maddesi, p.1473, 1968.

37 Yun. Αποπροεγμενα: reddedilen şeyler.

38 3.15: "Facillimum id quidem est, inquam. si enim Zenoni licuit, cum rem atiquam invenisset inusitatum, inauditum quoque ei rei nomen imponere, cur non liceat Catoni? nec tamen exprimi verbum e verbo necesse erit, ut interpretes indiserti solent, cum sit verbum, quod idem declaret, magis usitatum. equidem soleo etiam quod uno Graeci, si aliter non possum, idem pluribus verbis exponere. et tamen puto concedi nobis oportere ut Graeco verbo utamur, si quando minus occurret Latinum, ne hoc ephippiis et acratophoris potius quam proegmenis et aproproegmenis concedatur; quamquam haec quidem praeposita recte et reiecta dicere licebit."

39 3.16: "Bene facis, inquit, quod me adiuvas, et istis quidem, quae modo dixisti, utar potius Latinis, in ceteris subvenies, si me haerentem videbis."

CICERO: Kesinlikle ederim; fakat unutma ki, talih cesurlara yardım eder; senden gayret etmeni istiyorum. Üstlenebileceğimiz daha yüce bir iş mi var ki!⁴⁰

CATO: Teorilerini kabul ettiğim kişilerin görüşleri şöyle: Her hayvan, doğar doğmaz (burası başlanması gereken noktadır) kendi başımadır ve kendini korumakta mükellef olup kendi yapısını ve onu yok olmaktan alıkoyan ya da yok oluşa sürüklemeyen her şeyi gözetir. Stoacılar bu tezi desteklemek için bebeklerin, hazza ya da acıyı tatmadan önce, kendileri için yararlı olan şeylerin peşinden gidip tam tersinden de kaçtıklarını anlatıyorlar; bebekler kendi yapılarına değer vermeyip, yok olmaktan korkmasaydı, bu söz konusu olmazdı. Dahası benliklerinin bilincinde olup kendilerini sevmeselerdi, herhangi bir şeyi arayamazlardı. O halde bunun, ilk güdüyü sağlayan kendini sevme olduğu anlaşılmalıdır. Birçok Stoacı hazza, doğanın ilk ilkeleri arasında sayılmaması gerektiğini düşünüyor; ben de onlara kesinlikle katılıyorum; arzusun ilk nesnelere arasında haz da yer alsaydı, bir sürü iğrenç durum da beraberinde gelirdi. Doğamıza göre ilk kavradığımız bu nesnelere sevme nedenine göre sonraki yetkin açıklama ise şöyle: Birine tercih hakkı verilseydi, bedeninin tüm parçalarını tam anlamıyla birbirleriyle uyumlu ve herbirinin bozuk, çarpık değil de eşit ölçüde yararlı olacak kadar sağlıklı olmasını tercih ederdi. Nesnelere kavramışlarımızın (idraker, algılamalar ya da bunlar yetersiz veyahut karışık görülürse, Yunancadaki *καταλεψεις* terimini de kullanabiliriz) bizzat kendilerinden ötürü kendileriyle ilişkilendirilmesi gerektiğini düşünmüyoruz; zira bu nesnelere, sarıp sarmalandıkları hakikati kendilerinde içerirler. Bu durum, başka bir güdünün olmadığı bir durumda, kendileri için bir şeyler yapmaktan zevk aldıklarını gözlemlediğimiz gençlerde görülebilir. Yine ilkin içerdiklerinin yüklendiği değerden, ikinci olarak ise sistemli düşünceyle oluşturulan işin bütününe kapsamalarından ve kavramaları içermelerinden ötürü ilimlerin kendi amaçları göz önünde tutularak değerlendirilmesi gerektiğine inanırız. Yanlış olanı kabulüne gelince, Stoacılar doğaya ayları olan başka şeylerin bize yabancı olduğunu düşünüyor. Hatta vücudun parçaları olan organların doğa tarafından ihtiyaç gereği verildiklerini görmek de mümkündür. Örneğin eller, kollar, ayaklar ve hekimlerin ne kadar yararlı oldukları üzerine kafa yorduğu vücudumuzun içindeki diğer organlar gibi. Bir de hiçbir yararı olmayanlar vardır: Tavuskuşunun kuyruğu, güvercinlerin değişken tüyleri, erkeklerin

40 3.16: "Sedulo, inquam, faciam. sed 'fortuna fortis'; quare conare, quaeso. quid enim possumus hoc agere divinius?"

memeleri ve hatta sakalları gibi. Tıpkı doğanın ilk elementleri gibi, bu sözler de sana çok eski gelebilir ve konuşmanın verimliliğini bu şekilde arttırmak zor olduğundan, gerçekten de bu konu üzerinde durmayı düşünmüyorum. Fakat yine de böylesine ciddi mevzular üzerinde konuşmak istediğimizde bu laflar akla geliyor. Demek ki konu ne kadar önemliyse, konuşma da o kadar gösterişli oluyormuş.⁴¹

Cicero burada, bulduğu Latince karşılıklar hoş gitmezse, Yunanca “καταlepsες”in kullanılabileceğini söylüyor. Kullanmış olduğu Latince terimler manalarıyla birlikte şunlardır: “Bilgi edinme”, “bilgi”, “kavram”, “düşünce”, “soruşturma”, “muhakeme” manalarında “cognitio”, “düşünceyi yakalama”, “tutma”, “anlayış”, “idrak”, “sözcükleri bir tam cümle içinde toplama” manalarında “comprehensio” ve “alış”, “alma”, “toplama” ya da “bir araya getirme”, “devşirme”, “kavrayış”, “anlama”, “idrak”, “düşünce”, “fikir” manalarında “perceptio”.

41 3.16-19: “Placet his, inquit, quorum ratio mihi probatur, simulatque natum sit animat—hinc enim est ordiendum—, ipsum sibi conciliari et commendari ad se conservandum et ad suum statum eaque, quae conservantia sint eius status, diligenda, alienari autem ab interitu iisque rebus, quae interitum videantur adferre. id ita esse sic probant, quod ante, quam voluptas aut dolor alligerit, salutaria appetant parvi aspementurque contraria, quod non fieret, nisi statum suum diligerent, interitum timerent. fieri autem non posset ut appeterent aliquid, nisi sensum haberent sui eoque se diligerent. ex quo intellegi debet principium ductum esse a se diligendo. [17] in principiis autem naturalibus [diligendi sui] plerique Stoici non putant voluptatem esse ponendam. quibus ego vehementer adsentior, ne, si voluptatem natura posuisse in iis rebus videatur, quae primae appetuntur, multa turpia sequantur. salis esse autem argumenti videtur quam ob rem illa, quae prima sunt adscita natura, diligamus, quod est nemo, quin, cum utrumvis liceat, aptas malit et integras omnis partis corporis quam, eodem usu, inminutas aut delotas habere. rerum autem cognitiones, quas vel comprehensiones vel perceptiones vel, si haec verba aut minus placent aut minus intelleguntur, καταlepsες appellemus licet, eas igitur ipsas propter se adsciscendas arbitramur, quod habeant quiddam in se quasi complexum et continens veritatem. id autem in parvis intellegi potest, quos delectari videamus, etiamsi eorum nihil intersit, si quid ratione per se ipsi invenerint. [18] artis etiam ipsas propter se adsumendas putamus, cum quia sit in iis aliquid dignum adsumptione, tum quod consent ex cognitionibus et contineant quiddam in se ratione constitutum et via. a falsa autem adsensione magis nos alienatos esse quam a ceteris rebus, quae sint contra naturam, arbitrantur. iam membrorum, id est partium corporis, alia videntur propter eorum usum a natura esse donata, ut manus, crura, pedes, ut ea, quae sunt inlus in corpore, quorum utilitas quanta sit a medicis etiam disputatur, alia autem nullam ob utilitatem quasi ad quendam oratum, ut cauda pavoni, plumae versicolores columbis, viris mammae atque barba. [19] Haec dicuntur fortasse ieiunius; sunt enim quasi prima elementa naturae, quibus ubertas orationis adhiberi vix potest, nec equidem eam cogito consecrari. verum tamen cum de rebus grandioribus dicas, ipsae res verba rapiunt; ita sit cum gravior, tum etiam splendidior oratio.”

Metne dönelim:

CATO: *Stoacılar doğayla uyum içinde olana ya da bunun böyle olmasını sağlayan unsura 'değerli' –kullanmamız gereken terimin bu olduğunu düşünüyorum- diyorlar. O halde seçimin önemi, Stoacıların αξία dediği ahlaki değer ile anlam kazanır; buna karşılık yukarıdakinin tam tersine ahlaki açıdan değersiz diyorlar.*⁴²

Burada Cicero'nun Yunanca "αξία" terimini Latince "aestimatio" terimiyle karşıladığını görmekteyiz. Yunancada "αξία", "değer", "para değeri", "fiyat"; "miktar"; "ün"; "bir kimsenin hakkı"; Stoa felsefesinde ise "ahlaki değer" manalarındadır. Y. K. Yonarsoy'a göre bu terimi karşılayan "aestimatio"nun manaları ise şöyledir: "-para değerini- takdir etme"; "takdir olunmuş değer"; "değerleme", yani "bir şeyin asli değerine göre takdir edilmesi"; "değer".⁴³ Cicero yine eserin 3.34. bölümünde "aestimatio"yu kullanmaktadır.⁴⁴ Y. K. Yonarsoy'un bu parçalardan hareketle tespitleri şöyledir:

1- Aestimatio halk dilinden alınmış bir kelimedir. "Takdir etme", "değer" anlamlarına gelir. Halk dilinde "aestimatio"nun "αξία"nm halk dilindeki anlamını ifade ettiği söylenebilir. Bu bakımdan Cicero "αξία"nm felsefi anlamını ifade etmek için yeni bir kelime yaratmak zorunda kalmamıştır. Doğrudan doğruya "aestimatio"yu kullanmıştır. Kelime Caesar'da da geçiyor.⁴⁵

2- Felsefi anlamda, yani "ahlaki değer" anlamında ilk kullanan Cicero'dur. Cicero'nun burada "appellemus" ("hitap edelim", "ad koyalım", "diyelim") demesi ve her iki parçada da Yunancasını vermesi bunu göstermektedir.

3- Felsefi anlamda terimleşmiştir. Çünkü Cicero'dan sonra felsefede kullanılmıştır.⁴⁶ Bunun nedeni "αξία"yı iyi ifade etmesi ve filozoflarca bu anlamda kabul edilmesidir.

42 3.20: "Aestimabile esse dicunt—sic enim, ut opinor, appellemus— id, quod aut ipsum secundum naturam sit aut tale quid efficiat, ut selectione dignum propterea sit, quod aliquod pondus habeat dignum aestimatione, quam illi αξία vocant, contraque inaeestimabile, quod sit superiori contrarium."

43 Y. K. Yonarsoy, Sf.13, 1982.

44 3.34: "nam cum aestimatio, quae αρετα dicitur, neque in bonis numerata sit nec rursus in malis, quantumcumque eo addideris, in suo genere manebit."

45 Caes., Bel. Civ., 3.1 ; "...per eos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuisset, atque eae creditoribus traderentur."

46 Liv. 3.63; "...semper aestimationem arbitriumque eius honoris penes senatum fuisse; ne reges quidem maiestatem summi ordinis imminuisse."; Velleius, 2, 97; "...morum certe dulcedo ac suavitas et adversus

4- Cicerö, her iki parçada da tanım vermemiş, Yunancasuu vermekle yetinmiştir. Bunun da bir tanım yerini tuttuğu söylenebilir. Cicerö, çoğu durumda bu şekilde davranmıştır. Felsefi terimlerin tanımını ancak özel durumlarda yapmıştır.

5- "Aestimatio"da anlam gelişmesi "para değeri", "takdir olunmuş değeri"den "değeri" ve "ahlaki değeri"e doğru olmuştur. Bunun bir anlam daralması olduğu söylenebilir. Aynı zamanda anlamca bir zenginleşme de söz konusudur.

6- "Aestimatio", soyut bir kelimedir ve yine soyut bir anlama kaymaktadır.

7- Felsefi anlamda batı dillerinde yaşamamıştır.⁴⁷

CATO: ... O halde doğaya uygun olan şeylerin, kendileri için, benimsenmesi ve karşıtlarının ise aynı şekilde reddedilmesi başlangıç noktasını oluşturur. Buna göre, benim Yunanadaki "καθεκον" terimine karşılık olarak kullandığım, temel uygun tutum, bir şeyin kendi doğal yapısını korumasıdır.⁴⁸

Burada Yunanca "καθεκον" teriminden söz ediliyor. Bu terimi ilk dile getiren Stoacılığın kurucusu Zenon olmuştur. "Uygun tutum" ya da "doğaya uygun hareket" manalarındadır.⁴⁹ J. Brun'e göre bu söz ile Kleantes'in "doğayla uyum içinde yaşamak" sözü tamamen aynı manada olup "tercih edilen" in yani proegmenon'un araştırılmasına dayanır.⁵⁰ Tekrar "καθεκον"a dönersek; bu terim hem burada ve 3.58'de⁵¹ hem de De Officiis'te "(commune) officium" olarak⁵² çevrilmiştir. N. Waszek ve J. Brun, Cicerö'nün "officium" çevirisinin her zaman "καθεκον"u karşılamayacağını belirtir. N. Waszek'e göre

amicos aequa ac par sui aestimatio inimitabilis fuisse diciur; nam pulchritudo corporis proxima fraternae fuit."; 2, 127; "...nihil sibi vindicantem eoque adsequentem omnia, semperque infra aliorum aestimationes se melientem, vultu vitaeque tranquillum, animo exsomnem."; 2, 128; "...In huius vitutum aestimatione iam pridem iudicia civitatis cum iudiciis principis certant;"

47 Y. K. Yonarsoy, Sf.14, 1982.

48 3.20: "iniliis igitur ita constitutis, ut ea, quae secundum naturam sunt, ipsa propter se sumenda sint contrariaque item reicienda, primum est officium—id enim appello καθεκον—, ut se conservet in naturae slaiu, deinceps ut ea teneat, quae secundum naturam sint, pellatque contraria."

49 "Nova Roma, interview of A. Poliseo, "Stoicism in Ancient Rome"; http://en.wikipedia.org/wiki/Kathekon#_notic-1; <http://www.novaroma.org/expert/poliseo2.htm>, 20 Nisan 2008.

50 J. Brun, Sf.88-108, 1997.

51 3.58: "quod autem ratione est, id officium appellamus; est igitur officium eius generis, quod nec in bonis ponatur nec in contrariis, ..."

52 Cic., Off. 1.8; "Perfectum officium rectum, opinor, vocemus, quoniam Graeci κατορθοτα, hoc autem commune officium καθεκον vocant."

doğru ve tam manayı veren çeviri Seneca'ya aittir: "Convenientia".⁵³ Ancak M. C. Nussbaum da "καθεκον"un Latincesi olarak "officium"u uygun bulur.⁵⁴ Yine "officium" terimini felsefi anlamda ilk kullananın Cicero olduğunu belirtmemiz lazım. Parçadaki "appello" ifadesi bunu göstermektedir. Anlam kayması "hizmet", "lütuf" ve "teveccüh"ten "ödev" ve "görev"e doğru olmuştur. Bu bir anlam daralmasıdır. Soyut bir kelime olup, yine soyut bir anlama kaymaktadır.⁵⁵ "Officium" terimi sonraları felsefede bu manada kullanılmıştır.⁵⁶ Her iki karşılığı, manaları açısından değerlendirirsek şu tespitleri elde ederiz:

Cicero'nun bu Yunanca terime karşılık olarak gösterdiği "officium" teriminin manaları şöyledir: "Lütuf", "inayet", "cemilekârlık"; "hizmet", "iş", "meşgul olma"; "görev", "görev duygusu", "görevseverlik"; "resmi görev", "törenselsel görev"; "zorunlu görev", "zorunluluk", "yükümlülük"; "memuriyet", "kısım"; "işlev ya da özel, resmi tören",⁵⁷ "olağan görevlendirme".⁵⁸

Seneca'nın "καθεκον"a karşılık olarak kullandığı "convenientia" teriminin manaları ise şöyledir: "Uyuşma", "mutabakat", "uyum", "ahenk".⁵⁹ Cicero "convenientia" terimini bu eserde Yunanca "ομολογία" terimini karşılamak için kullanmıştır.⁶⁰

CATO: Tercih etme ve benzer şekilde reddetme tarzı belirlendikten sonra, tercih uygun tutuma uyarak daimi olur ve sonunda doğayla uyumlu bir şekilde, öylece kalır. Doğru bir şekilde söylenebilir ki, bu noktada 'iyi' ilk defa belirir ve ne olduğu anlaşılır. İnsanın ilk yönelimi doğayla uyum halinde olan şeyleredir. İnsan, olabildiğince kısa sürede hem akıl yürütmeyi hem de Stoacıların "εννοια" dedikleri kavramı elde eder, şeylerin nizamını görür ve yapması gereken şeyler arasında bir uyum bulunduğundan hepsinden daha çok bu uyuma göre hareket eder. Bu yüzden öğrenen ve aklını kullanan biri bunun, yapısından ötürü aranan ve övgüye değer en üst iyi olduğu sonucuna varır. Sen de kabul edersen bana göre bu, Stoacıların "ομολογία" bizim de "convenientia" dediğimiz kavramın kendisidir. Her şeyin yönlenmesi gerektiği iyi, yani doğru davranışlar ve doğruluğun bizzat kendisi işte bu noktada

53 N. Waszek, p.591-606, 1984; I. Brum, SL108, 1997.

54 M. C. Nussbaum, p. 83-125, 1993.

55 Y. K. Yonarsoy, Sf.27-28, 1982.

56 Y. K. Yonarsoy, SL27, 1982; Suet., Tib.11.; "sine lictore aut uiaiore gymnasio interdum obambulans mutuaque cum Graeculis officia usurpans prope ex aequo."

57 S. Kabağaç – E. Alova, Latince Türkçe Sözlük, "Officium" maddesi, Sf.407, 1995.

58 Oxford Latin Dictionary, "officium" maddesi, p. 1243-1244, 1968.

59 S. Kabağaç – E. Alova, Latince Türkçe Sözlük, "Convenientia" maddesi, Sf.133.1995.

60 3.21: "...quod cum positum sit in eo, quod ομολογία Stoici, nos appellemus convenientiam,..."

bulunmaktadır. Daha sonraki gelişimlerini bir kenara koyarsak doğanın ilk ilkelerinden hiçbirinde kendi varlıklarından ötürü bir şey aranmazken erdemini kendisinde bir güç ve mana aranmalıdır. Bu yüzden tüm görevlerin hatırlanmasıyla birlikte doğanın ilk ilkelerine ulaştığımız gibi yine de doğanın ilk ilkelerinde ahlaki eylemler bulunmadığından bunun en iyi olmadığı sonucu akla yatkındır. Söylediğim gibi, ahlaki tutum; gelişimin bir sonucu olup bütünüyle doğayla uyumlu olmak durumundadır; bu haliyle de bizi en çok etkileyen, yukarıdakilere nazaran odur.⁶¹

Cicero eserin bu bölümünde “εννοια” teriminden söz ediyor. Ve Latince karşılığı olarak “notio”yu kullanıyor. “Notio” teriminin Türkçe manaları şöyle: “Mahkemenin davayı dinlemesi”, “soruşturma”, “felsefi kavram”, “fikir”. “εννοια” ile “προλεψις” terimleri aynı manaya gelmektedir. Latince “notitia” terimi, “felsefede kavram”, “fikir”, “ön yargı” manalarına gelerek “επιστημη”nin karşılığı olmasına rağmen; Cicero burada “notio” terimini “εννοια”nm karşılığı olarak kullanmayı uygun görmüştür.⁶²

Cicero'nun burada “ομολογια” terimini karşılamak için kullandığı “convenientia” terimi, “bir araya toplanma”, “uyuşma”, “harmonî”, “uyum”, “simetri”, “mutabakat”, “uygunluk” gibi manalara gelir.⁶³ Ve genel özellikleri şöyle sıralanabilir:

1- Terim halk dilinde bulunmayan bir kelimedir. Cicero tarafından teşkil edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Parçada Cicero'nun “nos appellemus”

61 3.20-22: “qua inventa selectione et item relectione sequitur deinceps cum officio selectio, deinde ea perpetua, tum ad extremum constans consentaneaue naturae, in qua primum inesse incipit et intellegi, quid sit, quod vere bonum possit dici. [21] prima est enim conciliatio hominis ad ea, quae sunt secundum naturam. simul autem cepit intelligentiam vel notionem potius, quam appellant εννοια illi, viditque rerum agendarum ordinem ei, ut ita dicam, concordiam, multo eam pluris aestimavit quam omnia illa, quae prima dilexerat, atque ita cognitione et ratione collegit, ut statueret in eo collocatum summum illud hominis per se laudandum et expetendum bonum, quod cum positum sit in eo, quod ορολογια Stoici, nos appellemus convenientiam, si placet,—cum igitur in eo sit id bonum, quo omnia referenda sint, boneste facta ipsumque honestum, quod solum in bonis ducitur, quamquam post oritur, tamen id solum vi sua et dignitate expetendum est; eorum autem, quae sunt prima naturae, propter se nihil est expetendum. [22] cum vero illa, quae officia esse dixi, proficiscantur ab initiis naturae, necesse est ea ad haec referri, ut recte dici possit omnia officia eo referri, ut adipiscamur principia naturae, nec tamen ut hoc sit bonum ultimum, propterea quod non inest in primis naturae conciliationibus honesta actio; consequens enim est et post oritur, ut dixi. est tamen ea secundum naturam multoque nos ad se expetendam magis hortatur quam superiora omnia.”

62 F. H. Sandbach, p. 44-51, 1930.

63 Y. K. Yonarsoy, Sf 88, 1982.

demesi de bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Cicero kelimeyi "συμπαθεια" için de kullanmıştır.⁶⁴

2- İlk olarak Cicero'da rastlanması da, onun teşkil etmiş olduğu kanısını destekler.

3- Felsefede terim değerine ulaştığı söylenebilir, çünkü sonradan kullanılmıştır.⁶⁵ Terimleşmesinin nedeni "ομολογια"yı iyi ifade etmesi ve şekilce ona benzemesi olsa gerektir.

4- Cicero çoğu hallerde halk dilinden aldığı kelimeleri felsefî bir anlamda kullanırken tanımlama yapmaktadır. "Convenientia"nın durumunda tanımlama yapılmaması yeni teşkil edilmiş olmasından dolayı olabilir. Bununla birlikte Yunancasının verilmesi de bir tanım yerini tutabilir. Yunancasının okuyucuya yabancı olmaması da mümkündür.

5- Doğrudan doğruya felsefî bir terim olarak kullanılması, anlam daralmasına uğradığını göstermez.

6- "-ia" ekli bir kelime olarak soyut anlamlıdır.

7- Felsefî anlamda batı dillerinde rastlanmamaktadır.⁶⁶

CATO: ... Gerçekte okla veya mızrakla nişan almış birinin durumunu düşünersek nasıl ki biz en temel iyiden bahsediyorsak benzer şekilde [nişan almak için her şeyi yapmış olan kişi] devamında da her şeyi yani asıl amaç olan görevi tamamlamayı başarabilmesi için her şeyi yapmalıdır. Tıpkı bizim yaşamda en iyiyi aramamız gibi, aslında bu hedefi vurma da talep edilen değil, seçilmiş olan bir şeydir. Doğanın ilkelerine uygun tüm hareketleri anlayabilmek için bizzat bilgeliği takip etmek gerekir. Fakat çoğunlukla şöyle otur; birisi başkasına tanıtırken tanıtılan kişi ona, tanıtmayı yapan kişinin duyduğundan daha fazla saygı duyar. Benzer şekilde bize bilgeliği ilk sunan da doğanın ilk ilkeleridir. Fakat şu bizi şaşırtmasın; daha sonra biz bu ilk ilkelerden çok saygıyı kendisi sayesinde ulaştığımız bilgeliğe karşı duyarız. Ya da organların bize bahşedilmesinde belli yaşama yolunun aşikâr olması gibi, Yunancada "ορμη" denilen ruhun şiddetli arzusunun, bu şekilde yaşamın bir biçimi olarak

64 Y. K. Yonarsoy, Sf.88, 1982; G. Luck, p. 155-158, 1978 ; Cic., Div. 2, 60, 124: "...aut coniectores ex quadam conveniente et conitione naturae, quam vocant sympathia..."

65 Sen., Epist. 74, 30: "Virtus enim convenientia constat:"

66 Y. K. Yonarsoy, Sf.88-89, 1982.

değil de besbelli yaşama karakteri olarak verildiği görülür. Aynı şekilde buradaki mantık da böyle işler, hatta kusursuz mantık işte budur.⁶⁷

Cicero'nun burada kullandığı Yunancadaki "ὄρμη" ismi, "ileriye doğru hızlı hareket", "hücum", "saldırı", "itici kuvvet", "sevk", "saik", "gayret", Stoa felsefesinde "düşünerek yapılan bir seçmeyi ve akli olmayan itiş gücünü kapsayan iştah", "dürtü", "içtepi" manalarında. A. A. Long'a göre bunlar Stoa felsefesinde kronik rahatsızlıklar dışında "impulses" diye çevirmeyi uygun gördüğü kontrol edilebilir dürtülerdir ("ὄρμη").⁶⁸ Terimin parçadaki Latince karşılığı "appetitus" dur. Manaları şöyledir: "Bir şeyi kavramaya çalışma", "ihtirasla isteme", "bir şey için çabalama", "kuvvetli arzu veya meyil". Y. K. Yonarsoy'a göre "appetitus animi" deyimini "ruhun arzulama gücü veya yetisi" manasında olup, tek başına "appetitus" teriminin özellikleri şöyledir:

1- "Appetitus", Cicero tarafından teşkil edilmiş bir kelime olabilir. Bir başka eserinde⁶⁹ kullandığı "...eam enim esse volumus ὄρμη..." ifadesi bizi bu yönde düşünmeye sevk etmektedir. "Appetitus"u ve "appetitus animi" tertibini de Cicero teşkil etmiş olabilir. Yunancasını vermiş olmasını bunun bir kanıtı olarak değerlendirebiliriz.

2- Her iki karşılığa da Cicero'dan önce rastlanmaması, 1. kısımda ifade edilen kanaati destekler gibidir.

3- "Appetitus"nun terim değerini kazandığı söylenebilir. Çünkü daha sonra felsefi anlamda kullanıldığı olmuştur. "Appetitus animi" terimleşmemiştir. Cicero'dan başka buradaki anlamıyla kullanan yoktur.

4- Terim Cicero tarafından Academica 2.8.24'te "qua ad agendum impellimur et id appetimus quod est visum" diye tanımlanmış ve Yunancası

67 3.22-23: "Sed ex hoc primum error tollendus est, ne quis sequi existimet, ut duo sint ultima bonorum, etenim, si cui propositum sit conliniare hastam aliquo aut sagittam, sicut nos ultimam in bonis dicimus, [sic illi facere omnia, quae possit, ut conliniet] huic in eius modi similitudine omnia sint facienda, ut conliniet, et famen, ut omnia faciat, quo propositum adsequatur, sit hoc quasi ultimum, quale nos summum in vita bonum dicimus, illud autem, ut feriat, quasi seligendum, non expetendum.[23] Cum autem omnia officia a principiiis naturae proficiscantur, ab isdem neesse est proficisci ipsam sapientiam, sed quem ad modum saepe fit, ut is, qui commendatus sit alicui, pluris eum faciat, cui commendatus sit, quam illum, a quo, sic minime mirum est primo nos sapientiae commendari ab initiis naturae, post autem ipsam sapientiam nobis cariorem fieri, quam illa sint, a quibus ad hanc venerimus. atque ut membra nobis ita data sunt, ut ad quendam rationem vivendi data esse appareant, sic appetitum animi, quae ὄρμη Graece vocatur, non ad quodvis genus vitae, sed ad quendam formam vivendi videtur data, itemque et ratio et perfecta ratio."

68 A. A. Long, pp. 329-343, 1968.

69 Cic., Ac. 2. 8. 24: "Nam aliter appetitus—eam enim volumus esse ὄρμη—, qua ad agendum impellimur, et id appetimus, quod est visum, moveri non potest."

verilmiştir. Bu kelimenin yeni teşkil edildiği kanısını kuvvetlendirebilir. Üzerinde çalıştığımız parçada ise “appetitus animi” bir tertip olduğu ve tanım karakterini taşıdığı için ayrıca tanımlanmamıştır.

Tanımda belirleyici ifadeler “impellimur” ve “appetimus”tur; bunlar “appetitus”nun tertip niteliğini gösterir.

5- “Appetitus”, doğrudan doğruya “*ορμη*” için teşkil edilmiş bir kelime izlenimini verdiği ve ilk defa Cicero’da geçtiğinden burada anlam gelişmesi aramak mümkün değildir. “Appetitus animi” ise bir tamlamadır.

6- “Appetitus”, “-io” ekli bir kelime olarak soyut anlamlıdır.

7- “Appetitus animi” tutunmamış ve batı dillerinden herhangi birine geçmemiştir.⁷⁰

CATO: Tıpla başka birine değil de aktöre rol yapma, dansçıya da dans etme yeteneğinin verilmiş olması gibi, hayat arzularla değil, kesinlikle belirlendiği gibi geçmeli, yani kişiye yakışan ve uygun bir tarzda sürdürülmelidir. Bilgelığın tıp ilminden ve dümen sürmekten farklı olduğu kanaatindeyiz. Zira bilgelik bunlardan ziyade, az evvel verdiğim örneği hatırlarsan, aktörlüğe veyahut dans etmeye benziyor; o halde bu sanatın dışında değil, bizzat içindeki bir şey olarak değerlendirilmelidir; bu sanatın ierasıdır. Ancak bilgelığın bu saydığım sanatlara benzemediği yönleri de vardır. Örneğin performansın kesin bir şekilde ortaya konduğu bu sanatlarda her daim sanatsal öğeler olmak zorunda değildir. Senin de hoşuna gider mi bilmiyorum ama bizim “doğru olan” ya da “doğru uygulanan” dediğimiz, Stoacıların da “κατορθομοσ” dedikleri şey erdemın içindedir. Sanatın ereği kendisindedir, aynı şekilde bilgelik de tümtüyle kendisine dönüktür.⁷¹

Burada Cicero'nun Stoacılar tarafından “doğru olan şey” (N. Waszek'e göre “ahlaki açıdan doğru davranış” = “morally right action”⁷²) manasında kullanılan Yunancadaki “κατορθομοσ” teriminden söz ettiğini ve bu terimi iki

70 Y. K. Yonarsoy, Sf.65, 1982.

71 3.24: “ut enim histrioni actio, saltatori motus non quivis, sed certus quidam est datus, sic vita agenda est certo genere quodam, non quolibet; quod genus conveniens consentaneumque dicimus. nec enim gubernationi aut medicinae similem sapientiam esse arbitramur, sed actioni illi potius, quam modo dixi, et saltationi, ut in ipsa insit, non foris petatur extremum, id est artis effectio. et tamen est etiam aliqua cum his ipsis artibus sapientiae dissimilitudo, propterea quod in illis quae recte facta sunt non continent tamen omnes partes, e quibus constant; quae autem nos aut recta aut recte facta dicamus, si placet, illi autem appellantur κατορθομοσ, omnes numeros virtutis continent. sola enim sapientia in se tota conversa est, quod idem in ceteris artibus non fit.”

72 N. Waszek, p.591-606, 1984.

Latince deyimle karşılamaya çalıştığımızı görüyoruz. Buna geçmeden önce “κατορθομα”nın önemine değinen Nussbaum’ı dinleyelim: “*Stoa düşüncesi çerçevesinde kurallar, ödevler insanlara uygun davranmanın ne olduğunu söyler, ancak kişi tam manasıyla bilge olabilmek için “κατορθομα”ya yani doğru davranmaya ihtiyaç duyar.*”⁷³ Bu doğru davranış ise pratik erdeme ve akla uygunlukta alakalıdır. O. Hançerlioğlu’nun hatırlatmasıyla, Stoa düşüncesi eşyanın mahiyeti üstünde doğru bilgi edinilemezse, akla uygun davranılmayacağını öngörür. Bu düşünce biçimi giderek Hume – Kant – Mill üçgeniyle de birleşip çağımız Pragmacılığın doğurmuştur.⁷⁴ Yani bilimin değerindeki pratik yararlılığın hamurunda Stoa felsefesinin bu “doğru davranma” / “κατορθομα” zorunluluğu yatar. İşte Cicero böyle önemli bir terim olan “κατορθομα”dan burada üzerinde durduğumuz dışında üç farklı yerde daha söz eder. De Finibus 3.45’te “*rectum factum*”⁷⁵, De Finibus 4.15’te “*illud rectum*”⁷⁶, De Officiis, 1.8’de “*perfectum officium*”⁷⁷.

Tekrar “κατορθομα”nm buradaki karşılığına dönelim: E. Rosenberg⁷⁸ ve Y. K. Yonarsoy’a göre “rectum” bu terimi en iyi karşılayan Latince kelimedir. Zaten “rectum”un -yukarıda örneğini verdiğimiz- bütün parçalarda geçmesi Cicero’nun da bunun farkında olduğunu gösterir.⁷⁹

“Rectum” terimi evvelden Terentius’ta da geçmektedir.⁸⁰ Ancak bunun felsefi anlamda olduğu söylenemezse de, kelimenin halk dilindeki anlamıyla felsefi anlamı arasında pek fark olmaması bu konuda kesin bir yargıda bulunmamızı engellemektedir. Yine “rectum”un terimleşmiş olduğu da söylenebilir. Çünkü daha soma kelime Quintilianus’ta da geçmektedir.⁸¹ Cicero’da bu terimle ilgili tanımlama verilmemiştir. Yalnız bütün parçalarda Yunancası yazılmıştır. Bunun nedeni Yunancasının okuyucuya yabancı

73 M. C. Nussbaum, p. 83-125, 1993.

74 O. Hançerlioğlu, Sf.100-101, 1965.

75 3.45: “sic recta effectio—κατορθοσεν enim illi appello, quoniam rectum factum κατορθομα—”

76 4, 15: “Illud enim rectum est - quod κατορθομα dicebas - coulingitque sapienti soli...”

77 Cic., Off., 1,8: “Perfectum officium rectum, opinor, vocemus, quoniam Graeci κατορθομα, hoc autem commune officium κοθεκον vocant.”

78 Bkz. E. Rosenberg 1902; D. M. Ayers, p.245-253, 1954.

79 Y. K. Yonarsoy, Sf.118, 1982.

80 Ter., Heaut. Tim., 3.1.76 (II,iii. 327); “etsi consilium quod cepi rectum esse et tutum scio.”; III,i. 485; “neque id pulabit pravom an rectum sil; petet.”; Phormio 5.2.6 (Actus I, 112); “postridie ad anum recta pergit: obsecrat”; (Actus II, 310); “recta via quidem—illuc. {Ge.} nempe ad Pamphilam.”; (Actus V, 771); “{Ge.} planissime. {De.} is nunc praemiumst qui recta prava faciunt.”; (Actus V, 859); “ul modo argentum tibi dedimus apud forum, recta domum.”

81 Quint., 1.3.12; “modo nulla videatur aetas tam infirma quae non protius quid rectum pravumque sit discat.”; 2.4.20; “Namque et ingenium exercetur multiplici variaque materia et animus contemplatione recti pravique formatur.”

olmaması olabilir. Çoğu hallerde Yunancasının yazılması tanım yerini tutmaktadır. "Rectum"da bir anlam gelişmesi görülmemektedir. Zira halk dilindeki anlamıyla felsefi anlamı arasında pek fark yoktur.⁸² Yalnız daha özel bir alanda kullanılmaya başlanmıştır. "Rectum" soyut anlamlıdır. Çünkü isimleşmiş neutrum participium haldedir.⁸³

CATO: (*İnsan mutluluğunun dayandığı*) Temel gaye (*extremum*) - *sınırım sen de farkındasın, uzun zamandır üzerinde durduğum Yunanca "τελος" kelimesini bazen "extremum", bazen "ultimum", bazen de "summum" olarak çevirmekteyim. "Extremum" ve "ultimum" yerine "finis" de kullanılabilir- doğaya uygun bir şekilde yani onunla uyumlu bir biçimde yaşamaktır. Buna uygun davranan bütün bilge kişiler, hiçbir ayakbağıyla, engelle karşılaşmadan, hiçbir şeyin eksikliğini hissetmeden mutlaka mutlu, kutlu ve kusursuz birer yaşam sürer.*⁸⁴

Burada Cicero, Cato'ya Yunanca "τελος" kelimesini farklı terimlerle çevirtmiş görünüyor. "τελος" Yunancada felsefi açıdan "insan mutluluğunun dayandığı son, son gaye" –Brun'a göre "en üstün erek"⁸⁵ manalarına gelir. Parçada karşımıza çıkan Latince karşılıkları ise "ultimum", "extremum", "summum" veya "finis"tir. "τελος" kelimesinin çok özel anlamlı bir felsefe terimi olduğunu bilmeliyiz. Cicero'nun "τελος" için dört karşılık birden kullanarak Yunancasını vermesi bizi onun zamanında Latinceye yerleşmiş bir terim olmadığı ve "summum" hariç ilk olarak onun bu karşılıkları kullandığı sonucuna götürmektedir. Lucretius "summum bonum"u kullanmıştır.⁸⁶ Cicero'nun bulduğu karşılıklar "summum" hariç, terimleşmemiştir. Bunun nedeni "τελος"un özel anlamını verememeleridir. "Ultimum", "son (the end, - of a sentence, etc.)", "en son gelen (last, -in an enumeration-)", "extremum", "en uzaktaki (the most distant part)", "sınır (limit)", "son bölüm (the final part)", "eylemin sonu (end of an activity)", "sonuç (the conclusion of an argument)", "finis" ise "uç", "son (extremity)", "bitiş (finish)" manalarında.⁸⁷ Bunların yerine Ortaçağ'da "summum bonum" yerleşmiştir. Burada bir anlam kayması

⁸² Rectus, -a, -um: Doğru, düzgün. Bkz. Hor., Epist. 2.2.44; Juv., Sat. 2.2.118; Sen., Epist.121.22.

⁸³ Y. K. Yonarsoy, Sf.118, 1982.

⁸⁴ J.26: "Videamus nunc, quam sint praecleara illa his, quae iam posui, consequentia. cum enim hoc sit extremum —sentis enim, credo, me iam diu, quod τέλος Graeci dicant, id dicere tum extremum, tum ultimum, tum summum; licebit etiam finem pro extremo aut ultimo dicere—, cum igitur hoc sit extremum, congruenter naturae convenienterque vivere, necessario sequitur omnes sapientes semper feliciter, absolute, fortunate vivere, nulla re impediri, nulla prohiberi, nulla egere."

⁸⁵ J. Brun, Sf.89, 1997.

⁸⁶ Luc. 6.26: "exposuitque bonum summum, quo tendimus omnes,"

⁸⁷ Oxford Latin Dictionary, "ultimum", "extremum", "finis" maddeleri, p. 2085, p. 662, p. 704, 1968.

olayı yoktur. Zira kelimeler “τελος”u tam olarak karşılar. Fakat “summum” hariç tutunamamışlar. “Summum”un bu durumu “bonum”a bağlıdır. “Summum” maddi olmayan şeyleri niteleyen bir sıfattır. Maddi şeylerle birlikte bu anlamda pek kullanılmaz. “Summum bonum” batı felsefesi terminolojisinde Latince şekliyle kullanılmaktadır.⁸⁸ Cicero yine bu eserinin 3.48. bölümünde “en yüksek iyi”den söz ederken “extremum” ve “ultimum” terimlerini kullanır.⁸⁹

CATO: *Sadece üzerinde konuştuğumuz bu felsefi disiplinin kendisi değil, aynı zamanda yaşamlarımız ve kaderlerimiz de ahlaki olanın tek iyi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu düşünce özellikle seçilmiş birçok etkili ifadeyle süslenip-retorik tarzda- dile getirilebilir ve incelenebilir. Ancak beni asıl etkileyen şey Stoacıların kısa ve net çıkarımları olmuştur. Argümanlarını şu şekilde özetliyorlar: İyi olan ne varsa bütünüyle övgüye değerdir; övgüye değer olan da kesin bir şekilde ahlaki olansa, o halde ahlaki olan tümüyle iyidir.*⁹⁰

Cicero'nun burada Cato'ya söylettirdiği sözler içinde bazı terimler hemen gözümüze çarpmaktadır: Tekil haldeyken “mantıksal sonuç”, burada olduğu gibi neutrum pluralis (cinssiz çoğul) haldeyken “çıkartımlar” manasındaki “consectarius”, “bonus” sıfatının neutrum singularis (cinssiz tekil) hali yani “iyi olan şey” manasındaki “bonum”; “övgüye değer” manasındaki “laudabilis” sıfatının, “bonum”dan ötürü neutrum singularis hali yani “laudabile” ve “bonum” ile “laudabile”ye uyan, aynı zamanda neutrum haldeyken “erdem”, “güzellik”, “doğruluk” gibi manaları olan “honestus” yani parçadaki haliyle “honestum”.⁹¹

CATO: *Ancak diğer sanatlarda “sanatsal olan” terimi Stoacıların “επιγεννηματικον” dedikleri “bir şekilde sonradan olan” ve “takip eden mantıksal sonuç” olarak düşünülmelidir. Bu konu üzerinde makul ölçüde durduğumuzdan, yeteri kadar konuştuğumuzu sanıyorum... Nasıl ki eyleme bağlı olan vatana ihanet etmek, ana babayı incitmek, tapınakları yağmalamak bir kısursa, içinde eylemi bulunmayan korkmak, matem tutmak veya şehvete kapılmak da hatadır. Bu şeyler sonuçta ve sonraki evrelerde değil, daha*

88 Y. K. Yonarsoy, Sf.71-73, 1982.

89 3.48: “qui illum bonorum finem, quod appellamus extremum, quod ullimum,”

90 3.26-27: “quod autem continet non magis eam disciplinam, de qua loquor, quam vitam fortunasque nostras, id est ut, quod honestum sit, id solum bonum iudicemus, potest id quidem fuisse et copiose et omnibus electissimis verbis gravissimisque sententibus rbelorice et augeri et ornari, sed consectaria me Stoicorum brevia et acuta delectant. concluduntur igitur eorum argumenta sic: [27] Quod est bonum, omne laudabile est; quod autem laudabile est, omne est honestum; bonum igitur quod est, honestum est.”

91 S. Kabaagaç –E. Aloya, Latince Türkçe Sözlük, “Consectarius”, “Bonus”, “Laudabilis”, “Honestus” maddeleri, Sf.120, Sf.62, Sf.339, Sf.271.

başlangıçta kusurludur. O halde bu tutumlar, tümüyle tamamlanmış olmalarıyla değil karakterleri ve ilk doğaları göz önünde tutularak doğru bir şekilde değerlendirilmelidir.⁹²

Eserin bu bölümünde karşımıza yeni bir Yunanca terim çıkıyor: “*επιγεννηματικον*”. İngilizcesiyle “epiphenomenal, supervenient, posterior, consequent”⁹³, Türkçesiyle “sonradan meydana gelen şeyle ilgili olan”, “sonraki”, “sonuç”.⁹⁴ Cicero burada terimi oldukça uzun bir ifadeyle karşılıyor: “*Posterum quodam modo et consequens*”, Türkçesiyle “bir şekilde sonradan olan ve takip eden / mantıksal sonuç / sonuç”.⁹⁵ Daha sonradan İngilizcede “consequent” şekline bürünerek mantık terimi olarak kullanılmıştır.⁹⁶ Y. K. Yonarsoy’un bu terimlerle ilgili tespitleri şöyledir:

1- Halk dilinde “*επιγεννηματικον*”un karşılığı yoktur. Bu karşılık “*επιγεννηματικον*”u gereği gibi ifade etmez. Çünkü “*επιγεννηματικον*”, “sonradan meydana gelen şeyle ilgili olan” anlamına geldiği halde, Latince karşılığı “bir şekilde sonradan meydana gelen ve takip eden” demektir. Yani Latincesinde ilgi sıfatı anlamı yoktur.

2- Bu ifadeye ilk olarak Cicero’da rastlanıyor. Daha önceden herhangi bir karşılık kullanılmış olmayabilir. Bununla birlikte “*επιγεννηματικον*” okuyucuya yabancı olmasa gerektir. Fakat kelime Latinceleşmemiştir.

3- Cicero’nun bulduğu bu karşılık uzun olduğundan ve “*επιγεννηματικον*”un özel anlamı ifade edemediğinden terim değeri kazanamamıştır.

4- İfade tümüyle tanımlamadır.

5- Tanımın öz unsuru “consequens”tir (“Consequor, -qui” deponens fiilinin Türkçe dilbilgisinde sıfat-fiile denk gelen, praesens participium, neutrum singularis halidir). Latince “*επιγεννηματικον*”a anlamca en yakın kelimedir.

92 3.32: “Sed in ceteris artibus cum dicitur artificiose, posterum quodam modo et consequens putandum est, quod illi *επιγεννηματικον* appellant; cum autem in quo sapienter dicimus, id a primo rectissime dicitur... in eo enim positum est id, quod dicimus esse expetendum. nam ut peccatum est patriam prodere, parentes violare, fana depeculari, quae sunt in effectu, sic timere, sic mæerere, sic in libidine esse peccatum est etiam sine effectu. venim ut haec non in posteris et in consequentibus, sed in primis continuo peccata sunt, sic ea, quae proficiscuntur a virtute, susceptione prima, non perfectione recta sunt iudicanda.”

93 D. A. Diltworth, 2003: “The terms epiphenomenal and supervenient, meaning posterior and consequent, translate the Greek term *epigenematikon*, as used for example by the Stoics.”

94 Y. K. Yonarsoy, Sf.108, 1952.

95 Y. K. Yonarsoy, Sf.108, 1982; S. Kabağaç –E. Alova, Latince Türkçe Sözlük, “Consequens” maddesi, Sf.121, 1995.

96 Bkz. Routledge Encyclopædia of Philosophy, 1999.

6- Burada tek bir kelime değil, bir ifade söz konusu olduğundan, bir anlam gelişmesi aranamaz.

7- Karşılık tutunmamış ve batı felsefi terminolojisine geçmemiştir. Bunda eski felsefenin bir terimi olmasının bir rolü olabilir.⁹⁷

CATO: *Stoacıların tanımları az çok farklılık içerse de, yine de benzer şeyleri ortaya koyarlar. Ben doğayla uyum içindeki "iyi"den bahseden Diogenes'le aynı fikirdeyim. Diogenes, -Yunancada "οφηλεμα" terimini kullandığımız- 'yararlı olan'ı tümüyle doğadan kaynaklanan, hareket veya duruş olduğunu altını çiziyor. Şeylerin idraki zihinlerde deneyim, çağrıştırmaya, benzetmeye ya da akıl yürütmeye gibi çeşitli yöntemlerle sağlanır. Bize göre en sonda saydığım akıl yürütmeye sayesinde 'iyi' kavramı elde edilmektedir. Zihin akıl yürüterek, doğayla uyum halinde olan şeylerden yola çıkar ve iyi kavramını elde eder.*⁹⁸

"İyi olan, yararlı olmanın kendisinden ilinekle yoluyla çıktığı şeydir ve iyi olan, yararlı olabilir." ifadesindeki "yararlı olan"ı Yunancadaki karşılığı "οφηλεμα" terimidir.⁹⁹ Cicero burada bunu bir tanımlamayla karşılıyor: "*id autem sequens illud etiam, quod prodesset*". İfadeyi Latince verebilmek için ilgi yan cümlesinde kullandığı "Prosum, -desse, -fui" fiili (modus subiunctivus, imperfectum III. singularis) "yararlı olmak", "iyiliği dokunmak"¹⁰⁰ anlamlarına gelir.

CATO: *Budaların yaşamlarını zavallı ve çaresiz hale getiren, Yunanların "παθος" dedikleri, "zihnin rahatsızlıkları" için "hastalık" kelimesini kullanıyordum. Ancak bu kelime tam manasıyla Yunancadakini karşılamıyor. Zira kim "merhamet" ve "öfke" hislerini "hastalık" olarak nitelendirebilir ki? Ancak Stoacılar buna "παθος" dediklerinden bizde de karşılığı "güçlü duygu" olarak kalmıştır. (Tam olarak zaaf manasını karşılıyor gibi görünüyor) Bu güçlü duygular her biri kendi içinde birçok alt kategoride ayrılan dört grupta irdelenebilir: "Acı" (aegritudo), "Korku" (formido), "Şehvet" (libido) ve*

97 Y. K. Yonarsoy, Sf.109, 1982.

98 3.33: "sed eorum definitiones paulum oppido inter se differunt et tamen eodem spectant. ego adsentior Diogeni, qui bonum definiens id, quod esset natura absolutum. id autem sequens illud etiam, quod prodesset— οφηλεμα enim sic appellemus—, motum aut statum esse dixit e natura absoluto. cumque rerum notiones in animis fiant, si aut usu aliquid cognitum sit aut coniunctione aut similitudine aut collatione rationis, hoc quarto, quod extremum posui, boni notitia facta est. cum enim ab iis rebus, quae sunt secundum naturam, ascendit animus collatione rationis, tum ad notionem boni pervenit."

99 J. Brun, Sf.89, 1997; Sex. Emp., Adv. Math. XI, II, 22; Diog. Laert., VII, 94. οφηλεμα terimi üzerinde çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde duracağım. Bkz. 213

100 S. Kabaağaç—E. Alova, Latince Türkçe Sözlük, 'Prosum' maddesi, Sf.487, 1995.

dördüncü olarak da Stoacıların “*ἡδονή*” dedikleri, ruh için olduğu kadar beden için de geçerli bir terim olan, benim adeta sevinçten uçan ruhum duyduğu his manasında kullandığım “*Haz*” (*laetitia*). Bu rahatsızlıkları tetikleyen doğuştan sebepler yoktur. Bunlar sadece yargılarımızı yanlış yönlendiren içi boş inançlardır. O halde bilge kişi her daim bu rahatsızlıklardan sakınacaktır.”¹⁰¹

Cicero, eserin bu bölümünde çalışmamıza malzeme olacak birçok terimden bahsediyor. Budala kişiler için “*sapiens*”in zıddı olarak “*insipiens*” (= *insapiens*) terimini (masculinum genetivus pluralis / eril, -in hali, çoğul) kullanan Cicero, bu budala kişilerin yaşamlarını zavallı ve çaresiz bir hale sokan, Yunancada “*παθος*” denilen “*zihni etkileyen güçlü hisleri*”, “*tutkular*” için “*perturbatio animi*” (parçadaki çoğul haliyle “*perturbationes animorum*”) ifadesini kullanarak, zamanında bu durumlar için kullanmış olduğu “*morbis*” yani “*hastalık*” kelimesinin aslında istenen manayı vermediğini de söyler. Bu terim hem beden hem de ruh için “*hastalık*”, “*rahatsızlık*”, “*illet*”, “*der*”, “*sıkıntı*”, “*keder*” manalarında. Cicero, terimi bu haliyle Yunancada “*νοσημα*”nın tam karşılığı olarak, *Tusc.* 4.23’te kullanmıştır.¹⁰² Cicero tarafından yine *Tusc.* 3.23’te¹⁰³ ve 4.10’da¹⁰⁴ “*morbis*” kelimesinin verilmesi “*παθος*” için daha önceden bu kelimenin kullanıldığına başka bir kanıttır.¹⁰⁵ Tek tek ifadeleri inceleyelim: Yunancada “*παθος*”un felsefede “*güçlü duygu*”, “*tutku*” gibi manaları olup Latince “*perturbatio*”ya karşılık gelir.¹⁰⁶ Pereboom’un belirttiğine göre¹⁰⁷ Stoacıların doğrudan irade tarafından tetiklenmediğini düşündükleri “*παθος*” Yunancada “*acı çekmek*” manasındaki “*πασχειν*” fiilinden türemiştir.¹⁰⁸ Yine Cicero’nun başka bir eserinde terimin

101 3.35: “Nec vero perturbationes animorum, quae vitam insipientium miseram acerbamque reddunt, quae Graeci *παθος* appellant—poteram ego verbum ipsum interpretans morbos appellare, sed non conveniret ad omnia; quis enim misericordiam aut ipsam iracundiam morbum solet dicere? alii dicunt *παθος* sit igitur perturbatio, quae nomine ipso villosa declarari videtur [nec eae perturbationes vi aliqua naturali moventur]. omnesque eae sunt genere quattuor, paribus plures, aegritudo, fomes, libido, quamque Stoici communi nomine corporis et animi *ἡδονή* appellant, ego malo laetitiam appellare, quasi gestientis animi elationem voluptariam. perturbationes autem nulla naturae vi commoventur, omniaque ea sunt opiniones ac iudicia levitatis. itaque his sapiens semper vacabit.”

102 Y. K. Yonarsoy, *Sf.*36, 1982; Cic., *Tusc.* 4.23: “Ex perturbationibus autem primum morbi conficiuntur, quae vocantur illi *νοσηματα*”

103 Cic., *Tusc.* 3.23: “Hoc prope modum verbo Graeci omnem animi perturbationem appellant; vocant enim *παθος*, id est morbum, quicumque est molus in animo turbidus.”

104 Cic., *Tusc.* 4, 10: “quae Graeci *παθος* vocant, nobis perturbationes appellari magis placet quam morbos,”

105 Y. K. Yonarsoy, *Sf.*38, 1982.

106 Oxford Latin Dictionary, “*perturbatio*” maddesi, p. 1361, 1968: “*Perturbatio*: (phil.) Any strong emotion, a passion.”

107 D. Pereboom, p. 592-625, 1994.

108 Bkz. The Oxford Dictionary of English Etymology T. F. Hoad, ‘*Pathos*’, <http://dictionary.reference.com/browse/pathos> 20 Nisan 2008.

Zenon tarafından şöyle tanımlandığı söylenir: “*Tutku. Ruhun doğru akla karşıt ve doğaya karşı olan bir sarsıntısıdır. Bazıları kısaca aşırı şiddetli bir yatkinlik olduğunu söyler ve aşırı şiddetli ile söylemek istedikleri şey aslında doğal dengeden fazlaca uzaklaşmış olandır.*”¹⁰⁹ Andronikos’a göreyse tutku doğadan uzak olan ruhun akılsız bir devinimidir ya da zorba bir yatkinliktir.¹¹⁰ J. Brun’a göre Greklerde “παθος” ne edilgin ne de etkin bir duruma ama sistematik biçimde kolaycılıkla tutku olarak çevrilene uygun düşen bir tür içkonuma uygulanır. J. Brun “πασχειν” fiilini de “*katlanmak*”, “*maruz kalmak*” ve ilksel olarak da “*şu ya da bu biçimde etkilenmiş olmak*” olarak tanımlar. O halde ona göre; “παθος” harfi harfine “*iç devinim içeren bir dönüşüm*” olup “*çağrıya bir tür yanıt*”tır.¹¹¹ Y. K. Yonarsoy ise “παθος”u “*heyecan*”, “*durum*”, “*yaşantı*”, “*gramerde kelimelerin biçimlerindeki değişiklik*”, “*sentaksta edilgenlik*”, “*hitabette heyecanlı üslup*”, “*Epikuros felsefesinde haz ve acıyı birlikte bulduran durum*” olarak tanımlar. Ona göre Cicero’nun burada Latince karşılığı olarak kullandığı “*perturbatio*” ise “*karışıklık*”, “*zihni veya kişisel rahatsızlık*”, “*heyecan*”, “*tutku*” manalarında.¹¹²

Cicero’nun “παθος”u karşıladığı “*perturbatio*” bir halk dili kelimesidir. Felsefi anlamda “*ruhtaki herhangi bir karışıklık*”, “*heyecan*” anlamlarındadır. Bu anlamda ilk olarak Cicero’da geçtiğini, bu terimden her bahsettiğinde Yunancasını da yazmasından, Tusc. 3.23’teki tanımlamasından ve 4.10’daki “*nobis... apellari magis placet*” ifadesinden anlıyoruz. Tusc. 3.23’teki tanımda öz unsur “*motus turbidus*”tur. Bu unsur “*perturbatio*”nun en önemli özelliğini ifade eder. Latince fiillerden “*-io*” ekiyle türetilen kelimeler soyut anlamlı olduğundan “*perturbatio*” da soyuttur.¹¹³ “παθος”un çok kuvvetli bir terim olmasından dolayı terimleşmemiş olan “*perturbatio*” terimi yerine Cicero sonrası Romalı stoacılar “παθος”a benzetilerek türetilmiş olan “*passion*”u tercih etmişlerse de, Seneca “*affectus*” (=adfectus: “*etki altında kalmış*”,

109 Cic., Tusc.: 4.6.11; “Est igitur Zenonis haec definitio, ut perturbatio sit, quod παθος ille dicit, aversa a recta ratione contra naturam animi commotio. Quidam brevius perturbationem esse adpetitum vehementiorem, sed vehementiorem eum volunt esse, qui longius discesserit a naturae constantia.”; Bkz. Lennardt Nordenfelt, The Stoic Conception of Mental Disorder: The Case of Cicero, Philosophy, Psychiatry, Psychology 4.4 (1997) 285-291

110 Andronikos, Περὶ Παθῶν, I (ARNIM, III, no:391); J. Brun, Sf.94-95, 1997.

111 J. Brun, Sf.41, 1997.

112 Y. K. Yonarsoy, Sf.37, 1982.

113 Y. K. Yonarsoy, Sf.38, 1982.

"maruz kalmış", "müteessir", "rahatsız", "zayıf düşmüş"¹¹⁴) terimini kullanmayı yeğlemiştir.¹¹⁵

Stoacılar kötüyü genel olarak, tutkuların ya da ılımlı içgüdülerin nedeni olarak görür.¹¹⁶ Cicero'nun üzerinde çalıştığımız eserinin bu bölümünde işte bu dört tutkudan bahsetmektedir. (W. C. Korfmacher bu dört tutkunun, Cicero'nun sunduğu Latince karşılıklarından sadece bir tanesine sadık kalıp ["aegritudo / λυπε"] diğer üçü için farklı Latince terimler kullanır ["metus / φοβος" "cupiditas / επιθυμια" ve "voluptas / ηδονη"]¹¹⁷) Bilge kişinin sakınması gereken ilk tutku "aci" yani "aegritudo"dur. Her ne kadar Cicero burada ve Tusc. 4.7.14'te¹¹⁸ bu terimin Yunancasını vermemişse de Tusc. 3.61'de Yunancasıyla yani "λυπε" ile birlikte "aegritudo"yu kullanmaktadır.¹¹⁹ Y. K. Yonarsoy'a göre "aegritudo" bir halk dili kelimesidir. "Aegrotatio"dan ("beden hastalığı") farklı olarak hem ruh hem beden hastalığını gösterir. Felsefi anlamda ilk kullanan Cicero olsa gerektir. Tusc. 3.61'de Yunancasını vermesi bunu gösterebilir. "Ruh acısı" manasında terimleşmiş ve kullanılmıştır. Anlam gelişimi, "ruh ve beden hastalığı" ndan "ruh acısı"na doğru olmuştur. Örneğin Seneca "aegritudo"yu bu manasıyla kullanmıştır.¹²⁰ Bu bir anlam daralması olarak nitelendirilebilir. Soyuttur ve anlam değişmesinde soyutluğunu muhafaza etmektedir. Latince de bu yeni anlamıyla tutunabilmişse de batı dillerine geçmemiştir.¹²¹

Bir diğer tutku da "geleceğin kötüsü"¹²² manasında "formido" yani "korku"dur. Bu terimin kökeninde "korkmak" manasına gelen "formido, -are" fiili vardır. E. W. Fay "formido"nun Yunan Pantheon'unda mmor tanrıçalar içinde yaramaz çocukları korkutmakla görevli olan "μορμω" ile bir bağının

114 S. Kabağaç –E. Alova, Latince Türkçe Sözlük, "Adfectus" maddesi, Sf.10, 1995.

115 "Ancient, Medieval and Renaissance Theories of the Emotions", Stanford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/entries/emotions-17th18th/LD1Background.html> 20 Nisan 2008; Sen., De Ira, 2.3.1. "Nihil ex his quae animus fortuito impellunt adfectus uocari debet: ista, ut ita dicam, patitur magis animus quam facit. Ergo adfectus est non ad oblatas rerum species moueri, sed permittere se illis et hunc fortuitum motum prosequi."

116 F. Thilly, Sf.205, 2002.

117 W. C. Korfmacher, p. 44-52, 1946.

118 Cic., Tusc. 4.7.14: "Est ergo aegritudo opinio recens mali praesentis, in quo demitti contrahique animo rectum esse videatur."

119 Cic., Tusc. 3.61: "Omnibus enim modis fulciendi sunt, qui ruunt nec cohaerere possunt propter magnitudinem aegritudinis. Ex quo ipsam aegritudinem λυπε Chrysippus quasi solutionem totius hominis appellatam putat. Quae sola poterit euelli explicata, ut principio dixi, causa aegritudinis, est enim nulla alia nisi opinio et iudicium magni praesentis atque urgentis mali."

120 Sen., De Clem. 2.5.4.1: "misericonſia est aegritudo animi.."

121 Y. K. Yonarsoy, Sf.33, 1982.

122 Bkz. F. Thilly, sf.204-205, 2002; L. Nordenfelt, 1997.

olduğuna inanmadığını sylerken¹²³ bizi evvelden bu fıkın ortaya atılmış olduğuna dair şüpheye düşürür. Bu şüpheyi bir kenara bırakarak tekrar “*korku*” manasına gelirse “*korku*”nun Yunancasını vermeyen Cicero’nun yine “*παθος*” konusundan bahsederken Tusc. 4.4.8’de¹²⁴, 4.7.14’te¹²⁵, 4.7.15’te¹²⁶, 4.14.32’de¹²⁷, 4.28.60’da¹²⁸, 4.30.64’te¹²⁹, 4.37.80’de¹³⁰ ve 4.38.82’de¹³¹ “*korku*” için “*formido*” yerine yine “*korku, tasa, endişe, dehşet, karuntu, vesvese, huzursuzluk*” manalarındaki¹³² “*metus*”u; 4.7.16’da¹³³ ise bizzat “*formido*”yu “*metus*”un alt kategorisindeki bir duygulanım olarak kullandığını görüyoruz. Bu iki çelişkili gibi duran ifadelerden ötürü “*formido*” teriminin Stoa düşüncesindeki “*παθος*” yani “*tutku*” anlayışının bir parçası olan “*korku*” manasıyla felsefi terminolojide yer alıp almadığını söylemek gç. Onun yerine “*korku*” manasında yaygın kullanımın “*metus*” olduğunu görüyoruz.¹³⁴

Bilge adamın kaçınması gereken bir diğer tutku da, buradaki parçada “*şehvet*” diye çevirmeyi uygun gördüğümüz “*libido*”dur. Bu terim “*arzu*”, “*istek*”, “*tutku*”, “*eğilim*”, “*ahlaki gevşeklik*”, “*aşırı heves*”, “*kapris*”, “*şehvet*”¹³⁵ manalarında olup Jung’a göre; Cicero, “*libido*”yu “*dizginlenmemiş arzu*” olarak tanımlamaktadır.¹³⁶ Bu mana da “*libido*” terimini, “*nefsine hkimiyet*” manasındaki “*continentia*”nm zıddı yapar.¹³⁷

123 E. W. Fay, p. 315-324, 1911.

124 Cic., Tusc. 4.4.8: “*metusne conturbet?... At earum rerum est absentium metus, ... sublata igitur aegritudine sublatus est metus.*”

125 Cic., Tusc. 4.7.14: “*metus opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur.*”

126 Cic., Tusc. 4.7.15: “*metus recessum quandam animi et fugam.*”

127 Cic., Tusc. 4.14.32: “*quaedam autem humanitatis quoque habent primam speciem, ut misericordia aegritudo metus.*”

128 Cic., Tusc. 4.28.60: “*ex quo laetitia aut libido oritur, nec malum, ex quo aut metus aut aegritudo.*”

129 Cic., Tusc. 4.30.64: “*Sed aegritudini, de qua satis est disputatum, finitimus est metus, de quo pauca dicenda sunt. Est enim metus, ut aegritudo praesentis, sic ille futuri mali... Sed quamquam de ipsius metus inconstantia inbecillitate levitate dicendum est, ...*”

130 Cic., Tusc. 4.37.80: “*metus quoque est dissidentia expectati et impendentis mali, ... Ut igitur metus, sic reliquae perturbationes sunt in malo.*”

131 Cic., Tusc. 4.38.82: “*eum sunt in aliqua perturbatione aut metus aut laetitiae aut cupiditatis.*”

132 S. Kabağaç –E. Alova, Latince Türkçe Szlk, “*Metus*” maddesi, Sf.367, 1995.

133 Cic., Tusc. 4.7.16: “*Sub metum autem subiecta sunt pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, conturbatio, formido.*”

134 meğin S. James, p. 1-27(27), 1999; W. C. Korfacher, “*Stoic Apatheia and Seneca’s De Clementia...*”; L. Nordenfell, “*The Stoic Conception of Mental Disorder...*”; <http://plato.stanford.edu/entries/emotions-171818/LDI/Background.html> ; <http://www.wku.edu/~jan.garrett/stoa/stoiuass.htm> (The Passions according to the Classical Stoics) vd. 20 Nisan 2008.

135 S. Kabağaç –E. Alova, Latince Türkçe Sözlük, “*Libido*” maddesi, Sf.344, 1995.

136 Bkz. Introduction. In: Jung, C., Collected Works of C. G. Jung, Vol. 5. 2nd ed., Princeton University Press, 1967. 557 p. (p. 121-131).

137 J.Hall, pp. 163-172. (Dec.) 1999 – (Jan.) 2000.

“Libido” terimi felsefi terminolojide etkin bir biçimde yerini almış görünüyor. Zira Cicero¹³⁸ ve sonra Seneca’da sık sık karşımıza çıkmaktadır.¹³⁹ Terim aynı zamanda S. Freud ve Jung tarafından psikanalizde “*insanın davranışlarının temelini oluşturan cinsel içgüdü*” olarak kullanılmıştır.¹⁴⁰

Cicero’nun çalışmamıza konu olan eserinin bu bölümünde bahsedilen dördüncü terim Yunanların “*ἡδονή*” dedikleri, Latincedeki “*laetitia*”dır. Cicero, *De Finibus* 2.12’de¹⁴¹ “*voluptas*” (“*zevk*”, “*sefa*”, “*haz*”, “*keyif*”, “*memnuniyet*”, “*zevk ya da haz arzusu*”, “*meyil*”, “*tutku*”¹⁴²) terimiyle karşıladığı “*ἡδονή*” terimini burada “*laetitia*” olarak Latinceye çevirmiştir. Y. K. Yonarsoy’a göre; “*ἡδονή*”, “*zevk*”, “*haz*” manalarında olup, Latincede bir halk dili kelimesi olan “*voluptas*”m tam karşılığıdır.¹⁴³ Felsefi anlamda Lucretius da “*voluptas*” terimini tercih etmiştir.¹⁴⁴ Y. K. Yonarsoy’un bildirdiği gibi, Cicero *Finibus* 2.12’de, “*voluptas*” terimi kendi zamanında felsefede yerleşmiş olduğundan, tanım yapmayı Yunaneasını vermeden kullanmışsa¹⁴⁵, *Finibus* 3.35’de niçin bunu bırakıp, “*laetitia*” terimini kullanmaya girişmiştir? Burada gördüğümüz kadarıyla Cicero 2.12’den farklı olarak Yunaneasını yani “*ἡδονή*”yi de vermektedir. Bu da terimin daha önceden bu manada kullanılmadığına yorulabilir. Zira Y. K. Yonarsoy’a göre Cicero kendi türettiği veya ilk olarak felsefi bir anlamda kullandığı terimleri verirken bunları okuyucuya açıklamakta, tanımlamakta, tasvir etmekte veya Yunaneasını yazmaktadır.¹⁴⁶ Bu değerlendirme çerçevesinde diyebiliriz ki, “*laetitia*”yı “*ἡδονή*”nin karşılığı olarak ilk kullanan Cicero’dur; zira burada hem Yunaneasını vermekte hem de

138 Cic., *In Caec.* 63.5: “*sed ne libido violandae necessitudinis auctoritate iudicium comprobaretur.*”; *In Ver.* 2.1.120.2: “*quae libido istius in iure dicundo fuerit*”; 2.2.115.9: “*Faciunt hoc homines quos in summa nequitia non solum libido et voluptas,*”; 2.3.56.12: “*sed etiam vitae et sanguinis tantum relictum esse quantum Aproni libido tulit,*”; 1.3.117.5: “*si ut lex esset libido tua, si ut quae dimidiae essent decumae vocarentur,*”; 2.3.207.5: “*neque iam reconditis quo non per haec tempora nostrorum hominum libido iniquitasque pervaserit,*”; *Pro Leg. Man.* 40.8: “*non libido ad voluptatem,*”; *Pro Clu.* 12.3: “*libido non solum dedecore verum etiam scelere coniuncta.*” 15.8: “*vicit pudorem libido*”; *In Cal.* 1.13.9: “*quae libido ab oculis,*”; 2.10.10: “*tamen illa quae erat in abundantia libido permanet.*”; 2.25.10: “*illine libido,*”; *De Rep.* 1.63.8: “*valet enim salus plus quam libido.*”; *De Leg.* 3.34.13: “*Quam ob rem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus.*”

139 Sen., *Epist.* 74.14.3: “*nec enim libido ad illum nec epularum.*”; 77.6.8: “*somnus, libido per hunc circulum curritur,*”; 95.38.1: “*sed illum libido in contraria impinget.*”; *Nat. Qua.* 1.16.1: “*quam nullum instrumentum inilanda voluptatis libido contemnat et ingeniosa sit ad incitandum furorem suum.*” vd.

140 Marie-Louise von Franz, p.375-397, 2003.

141 2.12: “*Quid enim necesse est, lamquam meretricem in matronarum coetum, sic voluptatem in virtutum concilium adducere?*”

142 S. Kabağaç –E. Alova, *Latince Türkçe Sözlük*, “*Voluptas*” maddesi, Sf.645, 1995.

143 Y. K. Yonarsoy, Sf.23, 1982.

144 Luc. 2.3: “*non quia vexari quemquamst iucunda voluptas,*”

145 Y. K. Yonarsoy, Sf.23, 1982.

146 Y. K. Yonarsoy, Sf.138, 1982.

"*ego malo laetitiam appellare*" diyerek bu terimi özellikle tercih ettiğini belirtmektedir.

Cicero, De Finibus 2.12-13'te "voluptas" dışında başka hiçbir Latince terimin "ἡδονή"yi tam karşılamadığını söyler.¹⁴⁷ Zira "voluptas" hem zihinsel hem de bedensel hazı anlatan bir terimdir. Bir görüşe göre buradaki ikili duruma koşut olarak Yunancada "ἡδονή"nin iki manası vardır. İlki İngilizcede "delight"ın karşılığı olarak -kötü bir biçimde sunulan- bir tutku veya duygu çeşididir yani "zihinsel haz" manasındadır. İkincisi ise fiziksel hazı gösterir. Aynı görüşe göre Cicero bu ayrımın farkında olduğundan, -De Finibus 2.12-13'teki ifadesi dışında- duygulanmadan bahsederken "laetitia"yı, fiziksel hazzan söz ederken de "voluptas"ı kullanmıştır.¹⁴⁸ Stanford Encyclopedia of Philosophy'de¹⁴⁹ Rosenwein'de¹⁵⁰, Sorabji'de¹⁵¹ ve W. D. Anderson'da¹⁵² ise bu ayrım yapılmaz, "ἡδονή"nin karşılığı olarak, Cicero kaynaklı "laetitia" verilir. G. Maron'da¹⁵³, Kowalewski'de¹⁵⁴, Strozier'de¹⁵⁵ ve Gorell'de¹⁵⁶ ise "ἡδονή"nin karşılığı olarak herhangi bir ayrım yapılmaksızın "voluptas" seçilmiştir.

CATO: *Evvelce ahmaklıktan, alçaklıktan, adaletsizlikten ve ölçüsüzlükten, kötü sonuçların göz önünde tutarak, sakınmamız gerektiğini söylemiştik. Ancak bu ifademiz, ahlaksızlığın tek kötü olduğu manasına gelmez. Üzerinde konuştuğumuz sonuçlar, bedensel zararlarla değil, Yunanların*

147 2.12-13: "egone non intellego, quid sit ἡδονή Graece, Latine voluptas? ... ut scias me intellegere, primum idem esse dico voluptatem, quod ille ἡδονή. et quidem saepe quaerimus verbum Latinum par Graeco et quod idem valeat; hic nihil fuit, quod quaeremus. nullum inveniri verbum potest quod magis idem declaret Latine, quod Graece, quam declarat voluptas. hinc verbo omnes, qui ubique sunt, qui Latine sciunt, duas res subiciunt, laetitiam in animo, commotionem suavem iucunditatis in corpore."

148 Bkz. <http://www.wku.edu/~jan.garrett/stoivals.htm>, 20 Nisan 2008: "The Greek word "hedone" is ambiguous. On the one hand, it represents a class of passions or emotions and falls under the class of evil things. There I have translated it "delight." On the other hand, it represents physical pleasure. Some ancient reporters regarding Stoicisin place physical pleasure among the preferred indifferents; others say that it has some positive value but not enough to be included even among the preferred indifferents. Cicero is aware of the distinction between these two meanings of "hedone," translating it as "laetitia" (delight) when he means the emotion, as "voluptas" (pleasure) when he means physical pleasure."

149 <http://www.science.uva.nl/~seop/archives/sum2006/entries/emotions-17th18th/LD1Background.html>, 20 Nisan 2008: "Cicero enumerated and organized the emotions into four basic categories: fear [*metus*]; pain, distress, sorrow or even sickness [*aegritudo*]; lust, desire or appetite [*libido*]; and pleasure or delight [*laetitia*, translating the Greek *hedone*]."

150 B. H. Rosenwein, p. 38, 2006.

151 Bkz. R. Sorabji, 2000.

152 W. D. Anderson, p.160, 1965.

153 G. Maron, p.15, 1988.

154 Z. Kowalewski, p. 54, 1991.

155 R. M. Strozier, p. 154, 2002.

156 R. M. Gorell, p.126, 2001.

"κακία" dedikleri, benim ise kötü şeylerden ziyade ahlaksızlıklar demeyi uygun gördüğüm kötü davranışlarla ilgilidir.¹⁵⁷

Cicero eserin bu bölümünde Yunanların "κακία" terimini "mahtia"dan ziyade, "vitium"la karşılamayı uygun görüyor. Önce Yunanca terimi incelemeye başlarsak "αρετη"ye zıt olarak "kötülük", "korkaklık", "ahlaki kötülük", felsefede de; "kötü" manalarının olduğunu görürüz.¹⁵⁸ Cicero bu Yunanca terimi Latince "malitia"dan ziyade, "vitium" ile karşılamayı uygun gördüğünü sadece burada değil aynı zamanda Tusc. 4.34'te de¹⁵⁹ belirtmektedir. Cicero'nun bu tercihinin nedeni, "malitia"nın tek bir "vitium"un ismi olmasıdır.¹⁶⁰ Y. K. Yonarsoy'a göre "κακία"nın karşılığı olarak "malitia" kullanılabilir. Zira "malitia" da "κακία" gibi soyut bir isim olup tek bu kusurun ismi değildir.¹⁶¹ Cicero'nun "malitia" üzerinde bu kadar durması, onun zamanında kelimenin "κακία" için kullanılmakta olduğunu gösterebilir.¹⁶² Sonrasında Quintilianus'ta da geçmiştir.¹⁶³

"Vitium" ise "kusur", "tam olmama" anlamlarında bir halk dili kelimesi olup, "κακία" karşılığında Cicero'dan önce kullanılmamış olsa gerektir. Zira kullanılmış olsa, bir halk dili kelimesi olduğu için terimleşebilme şansı yüksek olur, Cicero "κακία" için bir karşılık arama işine girişmezdi. "Vitium" terimleşmemiştir, Y. K. Yonarsoy'a göre bunun sebebi "κακία"nın tam karşılığı olmamasıdır.¹⁶⁴

CATO: Yunancadaki "ευκαρία"nın karşılığı olarak söylediğimiz uygunluk, zamanın geçmesiyle daha da belirginleşmez; uygunluklar teriminin bizzat içindeki doğru zamanda olma –"κατορθομα"dan çevirdiğim κατορθοις / kişisel doğru eylem- yani tam zamanında olma ve aynı zamanda

157 3.39: "stultitiam autem et timiditatem et iniustitiam et intemperantiam cum dicimus esse fugiendas propter eas res, quae ex ipsis eveniant, non ita dicimus, ut cum illo, quod positum est, solum id esse malum, quod turpe sit, haec pugnare videatur oratio, propterea quod ea non ad corporis incommodum referuntur, sed ad turpes actiones, quae oriuntur e vitiiis. quas enim κακία Graeci appellant, vitia malo quam malitia nominare."

158 Y. K. Yonarsoy, Sf.28, 1982.

159 Cic., Tusc. 4.34: "Huius igitur virtutis contraria est vitiositas - sic enim malo quam malitiam appellare eam quam Graeci κακία appellant; "

160 Cic., Tusc. 4.34: "nam malitia certi cuiusdam vitii nomen est,"

161 Y. K. Yonarsoy, Sf.28, 1982.

162 Y. K. Yonarsoy, Sf.28, 1982.

163 Quint., Inst. Orat. 18.56: "Venim et virtus quid sit adversa ei malitia detegit,"

164 Y. K. Yonarsoy, Sf.28-29, 1982.

*doğayla uyum içinde olma hali ve yine doğaya uygun olan bizzat iyilik durumu, ortaya çıktıktan sonraki zaman içinde daha da artmaz.*¹⁶⁵

Burada "uygun zaman", "boş zaman", "zenginlik", "fırsat", "vesile" manalarına gelen "εὐκαιρία"nm karşılığı olarak Cicero'nun kullandığı terim, "uygunluk", "rahat", "uygun bir zaman", "avantaj" manalarındaki "opportunitas" olmuştur.¹⁶⁶ Cicero başka bir eserinde¹⁶⁷ "εὐκαιρία"yı "occasio" terimiyle karşılamıştır. Gerek "opportunitas" gerekse "occasio", halk dili kelimeleridir. "Opportunitas", Caesar'da¹⁶⁸ "uygunluk", Plautus'ta¹⁶⁹ ise "uygun bir zaman" anlamlarında geçmektedir. "Opportunitas"ı felsefede ilk kullanan ve bir terim değeri vermeye çalışan Cicero olabilir. Çünkü parçadaki "sic enim appellemus" ifadesi bunu açıkça gösterir. Kelime, terim değeri kazanmıştır da denebilir. Zira sonradan Vulgata Ecclesiastes'te¹⁷⁰ geçmektedir. Parçada "opportunitas"ın tanımlanmaması, bu kelimenin halk dilinde bulunduğu görüşünü kuvvetlendirir. Yunancasmm verilmesi de terimin geniş anlamım sınırlamak için olabilir. Anlam kaymasının "opportunitas"ta "uygunluk" ve "rahat"tan, "uygun bir zaman"a doğru olduğu söylenebilir. Bu bir anlam daralmasıdır. Kelime batı felsefi terminolojisinde yaşamamıştır.¹⁷¹

Buradaki bir diğer terimimiz de Yunancada "doğru faaliyet" manasındaki "κατορθοσις" ve Cicero'nun karşıladığı "doğru yapma, doğru icra etme" manalarındaki Latincesi "recta effectio"dur. Y. K. Yonarsoy'a göre bu haliyle halk dilinde "κατορθοσις"i karşılayacak bir kelime olmadığını varsayarsak Cicero'nun "effectio"yu bulmuş olduğunu düşünebilmek mümkündür. Zaten ifadenin sadece Cicero'da geçmiş olması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bunun için Cicero'nun "recta" ile "effectio"yu nitelediğini görüyoruz. Y. K. Yonarsoy aslında bunu da iyi bir karşılık olarak görmez. Zira "effectio", "faaliyet" anlamından çok "yapma", "gerçekleştirme" anlamlarını verir. Kelimenin terimleştiği söylenemez. Bunun sebebi olarak "κατορθοσις"i iyi karşılamış olmaması gösterilebilir. Yunancasmm da okuyucuya yabancı olduğu düşünülemez. Parçada tanımlama yapılmamıştır. Zira karşılığın anlamı tanıma

165 3.45: "et quem ad modum oportunitas—sic enim appellemus εὐκαιρία—non fit maior productione temporis—habent enim suum modum, quae oportuna dicuntur—, sic recta effectio—κατορθοσις enim ita upello, quoniam rectum factum κατορθοσις—, recta igitur effectio, item convenientia, denique ipsum bonum, quod in eo positum est, ut naturae consentiat, crescendi accessionem nullam habet."

166 Y. K. Yonarsoy, Sf.81, 1982.

167 Cic. Off. 1.142: "tempus autem actionis opportunum Graece εὐκαιρία, Latine appellatur occasio."

168 Caes., De Bel. Gal. 3.15: "Quae quidem res ad negotium conficiendum maximae fuit oportunitati."

169 Plaut., Mer. 5.4.3: "EVT. Optima opportunitate ambo advenstis."

170 Vulg. Eccl. 8.6: "Omni negotio tempus est, et oportunitas."

171 Y. K. Yonarsoy, Sf.81-82, 1982.

lüzum göstermeyecek kadar açıktır. Bir sıfat tamlaması olarak anlam gelişmesi aranmaz. “κατορθοσις” ve Latince karşılığı eski felsefenin birer ürünleri olarak göze çarpıyor; ikisi de modern batı felsefesinde kullanılmamaktadır.¹⁷² Ancak İngilizcede “doğruluk, dürüstlük” manalarına gelen “rectitude” teriminin kökünde Cicero'nun “κατορθοσις”ten çevirdiği “recta effectio” olabilir.¹⁷³

CATO: Değeri olan şeylerin bazılarının diğerlerine tercih edilmesinin hakkı nedenleri olabilir; sağlık, duyuların işlevselliği, acıyı dindirme, zenginlik gibi. Aynı şekilde değer verilmeyen bazı şeyleri reddederken de hakkı nedenlerimiz olabilir; örneğin acı, hastalık, duyu kaybı, yoksunluk, utanç ve diğer başka şeyler gibi Buradan Zenon'mın “προηγμενον” ve zıddı “αποροηγμενον” terimleri doğar. O Yunan diline dayanarak yeni ve suni terimler kullanıyordu; buna karşılık her ne kadar sen Latincenin, Yunancadan daha zengin olduğunu sürekli söylersen de, eskimiş dilimizde bunların karşılığı yoktur. Hatta manasını daha kolay anlaşılır kılacağından Zenon'un “προηγμενον” terimini seçme sebebini açıklamam manasız olmayacaktır. Zenon şöyle diyor: “Kimse, sarayda bizzat kralın bu mevkiye seçilmiş olduğunu söyleyemez.” (Bu işte “προηγμενον”dur) Fakat kralın üstünlüğüne en yakın olan ondan daha aşağı rütbedeki kişiler için bu terim kullanılabilir. Benzer şekilde yaşamda da birinci mevkiideki için değil de, ikincisindeki için bu “προηγμενον”, yani “seçilen şey” dediğimiz terim kullanılabilir. Kullandığımız terim tam manasıyla budur. Fakat alternatif olarak şunlar da kullanılabilir: “promota” ve “remota” ya da uzun zamandır söylediğimiz gibi, “praeposita” ya da “praecipua” ve “illa reiecta”. Manası anlaşılıyorsa kelimeleri seçerken sıkıntı yaşamamalıyız. Mademki iyi olan şeyleri ilk sıraya koymaktan bahsediyoruz, o halde bunların, “praepositum” ve “praecipuum” diye söylediklerimizin ne iyi ne kötü olması gerekir. Ve bunu üç aşağı beş yukarı “yansız” (indifferens) olarak açınıyoruz. Bana öyle geliyor ki, Stoacıların “αδιαφορον” dedikleri terimi, “indifferens” ile karşılamalıyım.¹⁷⁴

172 Y. K. Yonarsoy, Sf.118-119, 1982.

173 Bkz. W. Fleming, C. P. Krauth, p.432, 1860.

174 3.51-53: “quae autem aestimanda essent, eorum in utris salis esse causae, quam ob rem quibusdam anteponebantur, ut in validudine, ut in integritate sensuum, ut in doloris vacuitate, ut gloriae, divitiarum, similitium rerum, alia autem non esse eius modi, itemque eorum, quae nulla aestimatione digna essent, partim salis habere causae, quam ob rem reicerentur, ut dolorem, morbum, sensuum amissionem, paupertatem, ignominiam, similia horum, partim non item. hinc est illud exortum, quod Zeno προηγμενον, contraque quod αποροηγμενον nominavit, cum uteretur in lingua copiosa factis tamen nominibus ac novis, quod nobis in hac inopi lingua non conceditur; quamquam tu hanc copiosorem etiam soles dicere. Sed non alienum est, quo facilius vis verbi intellegatur, rationem huius verbi faciendi Zenonis exponere. [52] Ut enim, inquit, nemo dicit in regia regem ipsum quasi productum esse ad

Cicero burada tıpkı 3.15'te olduğu gibi “*προηγουμενα*” terini üzerinde duruyor. Y. K. Yonarsoy'a göre; “*προηγουμενα*” teriminin manası; “-mutlak iyiden sonra gelen- ne iyi ne kötü olan şeyler”dir.¹⁷⁵ J. Brun'a göre “*προηγουμενα*” yani “yeğlenir olanlar” insandan üstün olan bilgenin ulaşabildiği, birinci sıradaki şeyler değildir, ikinci sırada yer alanlardır.¹⁷⁶ Cicero'nun bu terime karşılık kullandığı Latince kelimeler ise şunlardır: (Stoacıların dilinde) “*tercih edilecek şeyler*”, “*tercih edilebilir şeyler*” manalarında “*promota*”; “*tercih edilebilir şeyler*” manasında “*producta*”; “*tercih edilebilir*” veya “*saydali şeyler*” manalarında “*praeposita*”; “*başlıca*” veya “*önemli şeyler*”, “*mutlak iyiden sonra gelen şeyler*” manalarında ise “*praecipua*”.¹⁷⁷ Cicero, 4.72'de de “*προηγουμενα*” terimine Latince karşılıklar vermektedir.¹⁷⁸

Cicero'nun bulduğu bu karşılıkların gramer açısından en temel ortak noktası “*praecipua*” dışında (“*praecipua*” bir sıfattır) hepsinin perfectum participium (geçmiş zaman, sıfat fiil) halde bulunmalarıdır. (Promota: promovere, producta: producere, praeposita: praepone) Ayrıca karşılıklar ilk defa Cicero'da geçmektedir. Parçalarda Yunancasının da verilmesi, De Finibus 4.72'de “*dicam*”, “*malo*” gibi ifadelerde bulunması bunun bir kanıtı olabilir. “Promota”, “*praecipua*”, “*praeposita*” felsefi anlamda terimleşmemiştir. Çünkü sadece Cicero'da geçmektedir. “Producta”nın terimleştiği söylenebilir; daha sonra Seneca tarafından kullanılmıştır.¹⁷⁹ “Proegmenon” Latinceleşmiş olarak Cicero'da geçmektedir. Yine Aulus Gellius hem “*proegmena*”yı hem de “*apoproegmena*”yı kullanmıştır.¹⁸⁰ Cicero'nun burada tanımlamaması “*proegmenon*”un okuyucu tarafından bilinmesiyle açıklanabilir. Aksi halde söz konusu anlamı Latince kelimelerden çıkarmak mümkün olmamaktadır.¹⁸¹

dignitatem (id est enim προηγουμενον), sed eos, qui in aliquo honore sunt, quorum ordo proxime accedit, ut secundus sit, ad regium principatum, sic in vita non ea, quae primo loco sunt, sed ea, quae secundum locum optinent, προηγουμενα, id est producta, nominentur; quae vel ita appellemus—id erit verbum et verbo—vel promotae et remotae vel, ut dudum diximus, praeposita vel praecipua, et illa reiecta. re enim intellecta in verborum usu faciles esse debemus. [53] quoniam autem omne, quod est bonum, primum locum tenere dicimus, necesse est nec bonum esse nec malum hoc, quod praepositum vel praecipuum nominamus. idque ita definimus; quod sit indifferens cum aestimatione mediocri; quod enim illi ἀδιαφοροϋ dicunt, id mihi ita occurrit, ut indifferens dicerem.”

175 Y. K. Yonarsoy, Sf.123.1982.

176 J. Brun, Sf.108, 1997.

177 Y. K. Yonarsoy, Sf.123.1982.

178 4. 72: “sed dicam Graece προηγουμενα, Latine autem producta - sed praeposita aut praecipua malo, sit tolerabilius et mollius.”

179 Sen. Epist. 74.17: “itaque commoda vocentur et, ut nostra lingua loquar, producta.”

180 A. Gell., 12.5.7: “quae proegmena et apoproegmena ipsi vocant.”

181 Y. K. Yonarsoy, Sf.123.1982; Cic. 3.4.15.

Yine Cicero'nun burada kullandığı "indifferens" terimi "*ne iyi ne de kötü olan şey*" manasını vermektedir. (J. Brun'a göre Stoa felsefesi çerçevesinde "*ne iyi ne de kötü olan*"a, kayıtsızca yani "indifferens"a örnekler şunlardır: Yaşam, ölüm, sağlık, hastalık, haz, acı, güzellik, utanç, kuvvet, zayıflık, zenginlik, fakirlik, zafer, tamnamışlık, soyluluk, aşağı soyluluk.¹⁸²) Her ne kadar Y. K. Yonarsoy, Cicero'nun *Academia* 2.130'da "ἀδιαφορία"ya karşılık belli bir terim kullanmayıp tanımla ("neutrām in partem moveri") yetinmesini eleştirerek "*indifferens' sıfatından 'indifferentia' gibi bir kelime türetebilirdi*"¹⁸³ demiş olsa da, yine Cicero tarafından çalışmamıza zemin olan *De Finibus*'un bu bölümünde (3.53) "indifferens"ın "ἀδιαφορον"un karşılığı olarak zaten kullanılmış olduğunu görüyoruz.¹⁸⁴ *Academia*'nın ve *De Finibus*'un aynı yılda (İ.Ö. 45)¹⁸⁵ yazılmış olduğunu düşünürsek Cicero'nun *Academia*'da söz konusu terime bir karşılık bulamadığı için tanımlama yolunu yeğ tuttuğunu söylemek zordur. Zira Cicero, *De finibus* 3.53'te "indifferens"i kullanmaktadır. Cicero'dan sonra çeşitli yerlerde de "indifferens" terimiyle karşılaşmaktayız.¹⁸⁶ Bu terimin pluralis neutrum nominativus hali yani "indifferentia" İngilizceye ("indifferents"), Fransızcaya ("indifférents") ve İtalyancaya ("indifferente") felsefi terim olarak geçmiştir.

CATO: *İyi şeylerin bazıları temel uygunluğu kendisiyle (Yunanların "τελικα" dediği kavramı ben böyle karşılıyorum -ad illud ultimum pertinentia-; zira açıklama iyi anlaşılmalı ve tatmin edici olsun diye, birçok terim içinde bizzat bunu kullanmaya karar verdim) bazıları Yunanların "ποιητικα" dediği etkin nedenlerle, bazıları da her ikisiyle ilgilidir. Uygun nedenler içinde ahlaki tutumlardan, etkin nedenler içinde ise arkadaşın daha iyisi yoktur. Fakat Stoacılar bilgelik hem uygun hem de etkin olmasını istiyor. Bilgelik uyumlu eylemdir ve dediğim gibi, uygun olanın kategorisindedir; zira bu, ahlaki tutumları oluşturur; etkin olur ve "etkin neden" olarak adlandırılabilir.*¹⁸⁷

182 J. Brun, Sf.90, 1997.

183 Y. K. Yonarsoy, Sf.94, 1982.

184 Bkz. H. Calderwood, 1888

185 E. G. Sihler, p.374, 1914; J. G. F. Powell, p.XV, 1999.

186 A. Gell. 2.7.20: "desinunt esse per sese haec media atque differentia"; 9.5.5: "Zeno censuit voluptatem esse differens, id est neutrum, neque bonum neque malum"; Sen. Epist. 82. 10; Dial. 7.22.4: "mortem inter differentia ponimus"; Oxford Latin Dictionary, "indifferens" maddesi, p.883.1968.

187 3.55: "Sequitur illa divisio, ut bonorum alia sint ad illud ultimum pertinentia (sic enim appello, quae τελικα dicuntur; nam hoc ipsum instituimus, ut placuit, pluribus verbis dicere, quod uno non poterimus, ut res intellegatur), alia autem efficientia, quae Graeci ποιητικα, alia utrumque. de pertinentibus nihil est bonum praeter actiones honestas, de efficientibus nihil praeter amicum, sed et pertinentem et efficientem sapientiam volunt esse. nam quia sapientia est conveniens actio, est <in> illo pertinenti genere, quod dixi; quod autem honestas actiones adferi et efficit, [id] efficiens dici potest."

Cicero'nun kullandığı Yunanca terimlere ve Latince karşılıklara geçmeden önce şunu belirtmekte fayda var: Diogenes Laertius'ta da buradakine benzer bir anlatım söz konusudur. Ona göre iyiliklerin bir kısmı, erek olmaları bakımından iyidir, yani "τελικά", tıpkı cömertlik, özgürlük, doluluk gibi başka kavramlara araç olmaları bakımından iyidir. Örneğin bir dost ve ondan gelen bütün iyilikler... Erdemlere gelince, onlar aynı anda hem erek-iyi, hem araç-iyidir.¹⁸⁸ Tekrar esere dönersek, Cicero burada erdeme göre "prohegoumenai" "aksiyonlar" demek olan¹⁸⁹ Yunanca "τελικά" sözcüğünü "ad illud ultimum pertinentia" ifadesiyle çevirmiştir. "Τελικά", "en yüksek iyiyle ilgili" anlamındadır. Zıddı da yine burada geçen "ποιητικά"dır. Y. K. Yonarsoy'a göre Cicero'nun zamanında "τελικά"nın halk dilinde bir karşılığı olmadığından "ad illud ultimum pertinentia" ifadesini kullanmıştır. Yine ona göre Cicero "finis"ten bir sıfat oluştursaydı, bu kelimesi kelimesine bir çeviri olurdu. Nitekim sonraki çağlarda "finalis" yaratılmıştır.¹⁹⁰ Cicero'nun "acervalis"i (Yunancada "σφοριτες"in karşılığı olarak)¹⁹¹ teşkil ettiği halde "finahs"i bulamaması, onun sistemli bir terim çabası göstermemiş olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca söz konusu karşılık ilk olarak (ve yalnızca) Cicero'da geçmektedir. Parçada Cicero'nun "apello" demesi de bunun bir kanıtı olabilir. Burada tanımlama yoluyla yapılmış bir çeviri vardır. Yunanca manasının verilmesi de ayrıca bir açıklamaya lüzum bırakmamıştır. "Τελικά" Latinceleşmemekle birlikte herhalde okuyucuya yabancı değildi. İfade modern dillerin hiçbirinde tutunmamıştır. Başka bir karşılık da doğmamıştır. Çünkü burada eski felsefeye ait bir kavram söz konusudur.¹⁹²

"Efficio, -ere" fiilinden türemiş, praesens participium haldeki "efficiens"ın Yunancada "ποιουν" a¹⁹³ ya da "effectio"nun eşiti olarak "ποιητικός δυναμις" e¹⁹⁴ karşılık geldiği söylenebilirse de, burada Cicero tarafından "ποιητικά" doğrudan bu participium'un pluralis neutrum hali yani "efficientia" ile karşılanmıştır. Cicero'nun başka eserlerinde de "bir şeyi yükseltmeye yaraması durumu, araçlılık hali" (etkinlik) manasında

188 Diog. Laert. VII, 95-97; Jean Brun, Sf.90, 1997.

189 Slobacus, p.134, 17-19. Bkz. W. W. Fortenbaugh, On Stoic and Peripatetic Ethics: The Work of Arius Didymus, Transaction Publishers, p. 132, 1983.

190 Apul. Met. 6.29: "in causa finali de proprietate soli... contententis."

191 Cic. Div. 2.2: "quem ad modum soriti resistas, quem.. Latino verbo liceat acervalem apellare"; Oxford Latin Dictionary, "acervalis" maddesi, p.26, 1968.

192 Y. K. Yonarsoy, Sf.71, 1982.

193 W. D. Werk - J. J. Vogt - W. Haase - H. Temporini, p.1386, 1997.

194 Bkz. Cicero, "On Academic Scepticism", tr. Charles Brittain, Select English - Latin - Greek Glossary, p. 138, Hackett Publishing 2006.

kullanılmıştır. Off. 3.12 ve Tim. 52'de erdem için "*quod ea efficiens utilitatis esset*", Top. 58. , Fat. 20 ve Ac. 1.6'da: "*proximus est iocus rerum efficientium, quae causae appellantur; deinde rerum effectarum ab efficientibus causis*" tanımlarını yapmıştır. Yine Seneca'da, Ep. 65.14'te "*non efficiens causa, sed superveniens*", Quintilianus'ta, Inst. 5.10.86'da "*quae vel ex causis vel ex efficientibus diximus*" şekillerinde geçer.¹⁹⁵ Kelimenin Cicero sonrasında, Seneca ve Quintilianus tarafından kullanılmış olması terimleşmiş olduğunu gösterebilir. Latincedeki "efficiens causa"nın Türkçe karşılığı "etkin neden"dir. Heidegger'e göre Latince, Yunancanın o derinliğini yansıtmıyorsa da, yine de bu haliyle "causa efficiens" Aristoteles'in dört temel nedeninden birini göstermektedir. Ve diğer nedenlerle birlikte bu neden de ("efficiens causa") Yunanca değil Latince olarak gelenekselleşmiştir.¹⁹⁶

CATO: *Chrysippus ve Diogenes, yararı olmayacaksa, insanın iyi bir ün - Stoacıların kullandıkları "ευδοξία" terimini bu bağlamda "şöhret"ten ziyade, "iyi bir ün" şeklinde çevirmek daha uygundur- için kırım bile kıpırdatmaması gerektiğini söylüyordu, ben de onlara kesinlikle katılıyorum.*¹⁹⁷

Cicero burada Yunancadaki "ευδοξία" terimini "gloria"dan (şöhret) ziyade "bona fama" (iyi bir ün) olarak karşılamayı yeğlemiştir. Simon. 4.6, Pindaros P.5.8, Euripides Tr. 643, Isocrates 11.29'da bu manayla geçen "ευδοξία" terimi için kullanılan "bona fama" bir sıfat tamlamasıdır. Ve burada Cicero "gloria"dan ziyade "bona fama"yı tercih ettiğini söylediğine göre "bona fama"yı felsefi manasıyla ilk kullananın kendisi olduğu söylenebilir. Latin Edebiyatı'nda çok sık kullanılan bir kelime olan "fama"nın (ün) "bonus" sıfabyla tanılanmış hali olan "bona fama"nın "ευδοξία" terimini tam karşıladığı da söylenebilir. Y. K. Yonarsoy'a göre de "bona fama" sıfat tamlaması olup güvenilir bir karşılıktır.¹⁹⁸ Syrus "*İyi bir ün kendine özgü*

195 Oxford Latin Dictionary, "efficiens" maddesi, p. 590, 1968.

196 M. Heidegger, 1977: "Glossary" "Cause": "Aristotle's four causes have become so traditional that they are named here mostly in Latin, not Greek (though the Latin understanding did not preserve the fresh depth of ancient Greek thinking): Causa materialis, the material cause (Greek, hyle), what the thing is made of; causa formalis, the form or formal cause; causa efficiens, the "efficient cause"—what makes it happen, the parent(s) of the offspring, the cue ball's striking the billiard ball and making it move, the silversmith. Causa finalis, final cause, the end (telos) or purpose, becomes for MH the (finite) destiny into which the all the "factors" responsible draw the thing."

197 3.57: "De bona aulem fama—quam enim appellant ευδοξία, apius est bonam famam hoc loco appellare quam gloriam—Chrysippus quidem et Diogenes detracta utilitate ne digitum quidem eius causa ponigendum esse dicebant; quibus ego vehementer assentior."

198 Y. K. Yonarsoy, Sf.146, 1982.

partaklıgım karanlıkta korur"¹⁹⁹ derken "bona fama"yı kullanmışsa da Latin Edebiyatı'nda genelde "fama" tek başına geçmektedir. (Örneğin Cicero'da: Fin. 2.48'de²⁰⁰, Tusc. 2.62'de²⁰¹, 4.33.94'te²⁰²; Off. 2.32'de²⁰³ ve 2.71'de.²⁰⁴) Yine "bona fama"nm ilk defa Cicero'da geçtiğine dair kanıtlardan biri de, Y. K. Yonarsoy'a göre, parçadaki "*aptius est bonam famam hoc loco appellare*" ifadesidir. Ayrıca yine Y. K. Yonarsoy'un bildirdiğine göre burada bir tek kelime değil de, bir sıfat tamlaması söz konusu olduğundan bir anlam genişlemesi de aranamaz; dahası tamlama batı dillerine felsefi bir anlamda geçmemiştir.²⁰⁵

CATO: *Stoacılar toplumun, insanlar arasındaki birlik beraberliğin korunabilmesi için Yunancada "οφηλεμα" ile "βλαμματα" denilen, iyilik getiren faydalar ile kötülüğü dokunan zararların herkeste müşterek olması gerektiğini düşünüyörlar.*²⁰⁶

Burada Cicero'nun Cato'ya söylediğı "*οφηλεμα*" ile "*βλαμματα*" terimleri birbirlerinin zıddıdır. "*Οφηλεμα*" yine bu eserin 3.33. bölümünde "*id autem sequens illud etiam, quod prodesset*" tanımıyla karşılanmıştır. Ancak burada Cicero'nun bu terim için bulduğu bir kelime vardır: "Emolumentum" (çoğul halde "emolumenta"). Y. K. Yonarsoy'un da belirttiğı gibi, "gayret", "eser", "yapı", "kazanç", "kâr" manalarındaki "emolumentum" halk dilinden alınmış bir kelime olup ilk defa Cicero tarafından felsefi anlamda kullanılmıştır. Zira 3.33'te bir tanımla karşıladığı "*οφηλεμα*" terimine bu sefer yeni bir terim bulmuştur. Hem de bunu yaparken Yunancada "*οφηλεω*" fiiliyle ilgili olan "*οφηλεμα*"ya karşılık 3.33'te kullandığı "prodesse" fiilinden türemiş veya kendisinin türeteceğı bir terim yerine tümüyle başka bir kökten gelen ve biraz farklı bir anlama gelen bir kelime kullanmıştır. Yine Y. K. Yonarsoy'a göre Cicero'nun "prodesse"den terim üretmemesinin nedeni, Latin dilinin kelime türetme hususundaki zaafıdır.²⁰⁷ Ancak Cicero'nun diğer karşılık bulma

199 P. Syrus, Senten. 83: "Bona fama in tenebris proprium splendorem lenet". Çev. için: B. Demiris, Sf.30, 1997.

200 2.48: "*quod est populari fama gloriosum.*"

201 Cic. Tusc. 2.62: "Itaque fama et multitudinis iudicio moventur,"

202 Cic. Tusc. 4.33.94: "si aut validudo aut officium aut fama postulet,"

203 Cic. Off.2.32: "vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsa fama et opinione liberalitatis, beneficentiae, iustitiae, fidei omniumque earum virtutum,"

204 Cic. Off. 2.71: "et famae iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile."

205 Y. K. Yonarsoy, Sf.113.1982.

206 3.69: "Ul vero conservetur omnis homini erga hominem societas, coniunctio, caritas, et emolumenta et detrimenta, quae οφηλερα et βλαμματα appellant, communia esse voluerim; quorum altera prosunt, nocent altera."

207 Y. K. Yonarsoy, Sf.52-53, 1982.

çabalarını göz önünde tuttuğumuzda bunun genel bir zaaf olduğunu söylemek güçtür. “*Οφηλεμα*”nın “ *faydalı*”, “ *işe yarar bir şey*”, “ *hizmet*”, “ *fayda*”, “ *kendiliklerinden iyi şeyler*”, “ *avantaj*”, “ *kâr*” gibi manaları bulunmaktadır. “*Emolumentum*”un “*οφηλεμα*”yı tam karşılayıp karşılayamadığı hususunda Y. K. Yonarsoy, Latince kelimenin daha sonradan Latin Edebiyatında kullanıldığından ötürü²⁰⁸ terim değeri kazandığını ancak tutunamayıp batı dillerine geçmediğini belirtmektedir.²⁰⁹ Cicero’da “*emolumentum*” teriminin, tıpkı “*fama*” gibi, çok sık kullanıldığını görüyoruz. Örneğin *Rep.*3.26’da²¹⁰, *Pro Fon.* 27.2, 27.3’te²¹¹, *Pro Clu.* 52.6’da²¹², *Part. Orat.* 90.8-9’da²¹³, *Off.* 3.21.7’de²¹⁴. Cicero’dan sonra kelimenin “*iktisaden kazanç*” veyahut “*kâr*” manasında kullanıldığını görüyoruz. Örneğin *Suet. Gram.* 9’da (p106R)²¹⁵, *Marcel. Dig.*24.1.49’da²¹⁶, *Ulp. Dig.* 37.6.1.13’te.²¹⁷

Yine Cicero’nun burada bahsettiği “*βλαμματα*” terimi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, “*οφηλεμα*”nm tam zıddıdır.²¹⁸ Parçada “*detrimenta*” ismiyle karşılanmıştır. “*βλαμματα*”, “*zarar*”, “*hasar*”, “*kötülük*” manalarındaki “*βλαμμα*”nm çoğul halidir. “*Detrimenta*” da “*kazıyıp parlatma*”, “*sürme*”, “*kayıp*”, “*zarar*” manalarına gelen “*detrimentum*”un çoğuludur.

“*Detrimentum*” bir halk dili kelimesi olup Caesar’da²¹⁹ “*bir savaşın kaybedilmesi*”, “*yenilgi*” manalarında geçmiştir. Y. K. Yonarsoy’a göre Cicero’nun parantez içinde Yunancasını vermesi zıddı olan “*emolumentum*”u yazması ve “*quorum altera prosunt, nocent altera*” demesi kelimeyi felsefede

208 *Suel. Aug.* 25: “*nisi cum maior emolumentum spes quam damni melius ostenderetur.*”; *Liv.* 5.4: “*Nusquam nec opera sine emolumento nec emolumentum ferre sine impensa opera est.*”; 6.39: “*nullo publice emolumento stare.*”; 21.43: “*..nullum emolumentum tol laborum periculisque uestrorum uidistis.*”; *Quint.* 3.8.7: “*..ubi emolumentum non utilitate aliqua, sed in sola laude consistit.*”; *Tac. Ann.* 15.56: “*cuncta iam patefacta credens nec ullum silentii emolumentum*”; *A. Gel.*5.15.9: “*emolumentum aliquod aulidum ad rationem vitae pertinens*”

209 Y. K. Yonarsoy, *Sf.*53, 1982.

210 *Cic. De Rep.* 3.26: “*nullum autem emolumentum esse.*”

211 *Cic. Pro Fon.* 27.2: “*aliquod emolumentum suum cupidius aliquid dicere videntur.*”; 27.3: “*eis eredi non convenit, credo maius emolumentum Caepionibus*”

212 *Cic. Pro Clu.* 52.6: “*ad Scamandrum morte Habiti venturum emolumentum fuisse.*”

213 *Cic. Part. Orat.* 90.8-9: “*illi autem alleri quaestus emolumentum fructusque proponitur.*”

214 *Cic. Off.* 3.21.7: “*ut propter suum quisque emolumentum spoliat aut violet alterum.*”

215 *Suet. Gram.* 9 (p106R): “*docuit. maiore fama quam emolumento*”

216 *Marcellus Digestorum* 24.1.49 (*Digesta Iustiniani*): “*ut res cum omni emolumento.. ad filium transiret*”

217 *Ulpianus Digestorum* 37.6.1.13 (*Digesta Iustiniani*): “*utrum sextantis tantum ei auferatur emolumentum*”
Ekonomi terimi olarak bkz. J. Broome, *Ethics Out of Economics*, p.25, Cambridge University Press, 1999.

218 *Chrysippos Stoic.*3.71, *Phld. Rh.*1.215 S

219 *Caes. De Bel. Gall.* 5.52: “*neque etiam parvulo detrimento illorum locum relinquere videbal.*”

ilk kullananın kendisi olduğunu göstermektedir.²²⁰ Seneca'da da²²¹ rastladığımızdan ötürü ifadenin terimleşmiş olduğunu söylemek de mümkündür.

CATO: *Stoacılar Yunancadaki "εὐχρησθημᾶτα" ve "δυσχρησθημᾶτα" terimleri yerine kullandığım "uygunsuz koşullar" ile "uygun koşullar"ı herkes için müşterek olmasını, ancak eşit olmaması gerektiğini de düşünüyor.*²²²

Cicero burada tıpkı "οφθαλμα" ile "βλαμματα" gibi birbirine zıt iki Yunanca terimden bahsedip, onlara karşılık iki Latince kelime kullanmıştır. Yine önceki örnekteki gibi terimlerimiz çoğul haldedir. Terimlerden ilki olan "εὐχρησθημᾶ"ya karşılık kullanılan "incommodum" bir halk dili kelimesi olup Cicero'dan önce ve zamanında Plautus'ta²²³, Terentius'ta²²⁴, Catullus'ta²²⁵ ve Caesar'da²²⁶ da geçmektedir. "Rahatsızlık", "sıltantı", "zarar", "incitme", "felâket" manalarında olup "zahmet", "eziyet", "rahatsızlık", "güçlük", "uygunsuzluk", "münasebetsizlik" manalarındaki "εὐχρησθημᾶ" terimini tam karşıladığı söylenebilir. "Incommodum"un halk dilindeki anlamıyla felsefi anlamı arasında pek fark yoktur. Felsefede "rahatsızlık", "uygunsuzluk" manalarını verir.²²⁷ Y. K. Yonarsoy'a göre parçada geçen "apello" ifadesinden ötürü felsefi anlamda, yani Stoacıların "εὐχρησθημᾶ" sı anlamında ilk kullanan Cicero olsa gerekir. Ayrıca yine ona göre felsefi anlamda yalnız Cicero'da geçmiş olduğundan ve daha sonraki yazarlarda rastlanmadığından ifadenin terimleştiği söylenemez.²²⁸ Ancak bu kelime Seneca'da "ölüm", "bilge kişi", "sürgün" vb. hususlardan bahsedilirken karşımıza çıkmaktadır.²²⁹ Roller'a göre

220 Y. K. Yonarsoy, Sf.16, 1982.

221 Sen. Tranq. 8.2: "Erras enim si putas animosius detrimenta diuites ferre: "; 17.4: "non facturi detrimentum etiam si ab hostibus suis spectarentur." Beat. 4.3: "sine auctu ac detrimento summū boni ueniens ac recedens? "; 19.2: "nec intelligis quanto id uestro detrimento audeatis."

222 3.69: "incommoda autem et comoda —ita enim εὐχρησθημᾶτα et δυσχρησθημᾶτα appello— communia esse uoluerunt, paria uoluerunt."

223 Plaut. Capt. 1.2.43: "HEG. Alienus cum eins incommodum tam aegre feras,"

224 Ter. And. 627: "ut malis gaudeat alque ex incommodis"

225 Cat. Carm. 14: "saecli incommoda, pessimi poetae."

226 Caes. Bell. Civ. 1.48.1: "Accidit etiam repentinum incommodum biduo,"

227 Y. K. Yonarsoy, Sf.79, 1982.

228 Y. K. Yonarsoy. Sf.79, 1982.

229 Sen. Epist.9.2-3: "noster sapiens vincit quidem incommodum omne sed sentit,"; 26.3: "quod incommodum, si quidquid debebat desinere deficit? 'Incommodum summum.'" ; 36.9: "Mors nullum habet incommodum; esse enim debet aliquid cuius sit incommodum."; 48.6: "quod incommodum?"; 66.17: "etiam si incommodum putat, malum non putet, velit, libens faciat. "; 78.7: "Ad illud nunc proprium incommodum reuertamur:"; 78.17: "sic omne fortuitum incommodum magis insiat cedenſi el averso."; 87.37: "Itaque potest ei esse incommodum mixtum, sed commodum dicitur a maiore sui parte aestimatum:"; 99.30: "effugit enim inaximum mortis incommodum, non esse."; Dial. 1.3.2: "quaedam incommoda pro iis esse quibus accidunt,"; 4.10.1: "Inter cetera mortalitatis incommoda et hoc est, caliga

Seneca'nın "incommodum"dan anladığı yine bu çalışmamızda incelediğimiz "αποπροηγμένα" terimidir.²³⁰ Yine çok sonra Francis Bacon'da²³¹, Kant'ta²³², Motley'de²³³, Hobbes'da²³⁴, Waitz'de²³⁵, Martin Luther'de²³⁶ "incommoda" kelimesini -genelde zıddı olan "commoda" ile birlikte- buradaki anlamıyla görmekteyiz. Bu örnekler de gösteriyor ki, kelime Cicero'dan sonra gerek Seneca'da gerekse daha sonraki çağlarda bir terim hüviyetine bürünmüştür.

mentium nec tantum necessitas errandi sed errorum amor"; 12.10.11: "Nullum ergo paupertas exulis incommodum habet;"

230 M. B. Roller, p.70, 2001.

231 F. Bacon, 1824, VI.7: "Tria etiam sunt simulationis et dissimulationis incommoda,"; XX.3: "Dicamus iam de incommodis consilii...Incommoda quae se produnt in consilio otendo et adhibendo sunt tria.,"; XX.6: "Quantum ad postremum incommodum,"; XXVII.7: "ac partim ex incommodis, partim ex remediis commixta," vd.

232 Kant, 5.278.240, 1979: "Incommoda vitae, quae in stam extemo et corpore.,"; 278.228.276: "Non potes autem vilare vitae incommoda maiorum malorum certa impedimenta.,"; 280.278: "...patienter ferre vitae incommoda..."; 287.230: "incommoda non divitum tantum."

233 J. L. Motley, Chapter V, 1861: "Commoda et Incommoda"

234 T. Hobbes, Caput X.2, 1839: "Imperantis et civium eadem sunt comoda et incommoda"; 15: "Ea incommoda democraticae adhaerere.,"; 16: "Incommoda civitatis ex rege puero."

235 G. Waitz, p.23, 1883: "...quia propter quaedam incommoda super Frisionibus querebantur,"

236 M. Luther, CXXVIII, 1846: "...et omnia incommoda devorari possunt."

KISALTMALAR

Cic.: Cicero; Ac.:Academica; Caes.: Caesar; Bel. Civ.: Bellum Civile ; Liv.: Livius, Ab Urbe Condita; Off.: De Officiis ; Suet.: Suetonius; Tib.: Tiberius (De Vita Caesarum); Div. De Divinatione ; Sen. : Seneca ; Epist.: Epistulae; Heaut. Tim.: Heauton Timorumenos; Ter. : Terentius; Hor.: Horatius; Juv.: Juvenalis; Sat. Saturae ; Luc.: Lucretius ; Sex. Emp.: Sextus Empiricus; Adv. Math.: Adversus Mathematicos ; Diog. Laert.: Diogenes Laertius; Tusc.: Tusculunae Disputationes; De Clem.: De Clementia; In. Caec.: In Caecilium Oratio; In Ver.: In Verrem ; Pro Leg. Man.: Pro Lege Manilia; Pro Clu.: Pro Cluentio; Pro Mur.: Pro Mureno; In Cat.: In Catilinam; De Rep.: De Republica; De Leg.: De Legibus; Nat. Qua.: Naturales Quaestiones; De Bel. Gal.: De Bello Gallico; Vulg. Ecel.: Vulgata Ecclesiastes; Plaut.: Plautus; Mer.: Mercator; A. Gell.: Aulus Gellius; Apul.: Apuleius; Met.: Metamorphoses; Div.: De Divinatione; P. Syrus: Publius Syrus; Senten.: Sententiae; Aug.: Augustus (De Vita Caesarum); Pro Fon.: Pro Fonteio; Part. Orat.: De Partitione Oratoria; Gram.: Grammatici; Tranq.: De Tranquillitate; Beat.: De Vita Beata; Capt: Captivi; And.: Andria; Cat.: Catullus; Carm.: Carmina.

KAYNAKÇA**A- LATİN EDEBİYATI'NDAN KAYNAKLAR**

CAESAR; De Bello Civili, De Bello Gallico

CATULLUS; Carmina

CICERO; De Finibus, Tusculunae Disputationes, Timaeus, Academica, De Officiis, De Republica, De Legibus, De divinatione, De Partitione Oratoria, In Q. Caecilium, In Verrem, Pro Lege Manilia, Pro Cluentio, In Catilinam, Pro Fonteio

DIOGENES LAERTIUS; De Vita et Moribus Philosophorum

LIVIUS; Ab Urbe Condita

LUCRETIUS; De Rerum Natura

PLAUTUS; Mercator, Captivi

QUINTILIANUS; Institutio Oratoria

SENECA; Epistulae Morales Ad Lucilium, De Ira, De Clementia, De Tranquillitate Animi, De Vita Beata

SEXTUS EMPIRICUS; Adversus Mathematicos
SUETONIUS; De Grammaticis, Tiberius, Augustus
TERENTIUS; Heauton Timorumenos, Phormio, Andria

B- DİĞER KAYNAKLAR

- ANDERSON, W. D. , Matthew Arnold and the Classical Tradition, University of Michigan Press, 1965.
- AYERS, D. M., "Cato's Speech against Murena", The Classical Journal, Vol. 49, No. 6, Mar., 1954.
- BACON, F., The Works of Francis Bacon vol X., W. Baynes and Son, Paternoster Row, London 1824.
- BRUN, J., Stoacılık, Çev. Medar Atıcı, İletişim Yayınları 1. Baskı, İstanbul 1997.
- CALDERWOOD, H., Handbook of Moral Philosophy, The Macmillan Company, 1888.
- CRUTTWELL, C. T., A History of Roman Literature: From The Earliest Period to the Death of Marcus Aurelius, 1877.
- DILWORTH, D. A. , "Santayana's Review of Dewey's Experience and Nature: Pivotal Expression of a Philosophy of Living Nature and Vivacious Spirit", Bulletin of the Santayana Society No. 21 - Fall 2003.
- FAY, E. W., "The Latin Confixes-Edon-, -Edno-, 'Eating'", Classical Philology, Vol.6, No.3. (Jul.,1911)
- FLEMING, W., Charles Porterfield Krauth, The Vocabulary of Philosophy, Mental, Moral, and Metaphysical: With Quotations and References, Sheldon & co.; [etc.] 1860.
- FRANZ, Marie-Louise von, On Dreams & Death: A Jungian Interpretation, Translated by Vernon B. Brooks , Emmanuel Kennedy-Xypolitas, Shambhala Publications Inc.,U.S. 1987.
- GORELL, Robert M., What's in a Word?: Etymological Gossip about Some Interesting English Words , University of Nevada Press 2001.
- HALL, J., "Performing Cicero in the Classroom", The Classical Journal, Vol. 95, No. 2. (Dec., 1999 - Jan., 2000).

- HANÇERLİOĞLU, O., Başlangıcından Bugüne Kadar Mutluluk Düşüncesi, Varlık Yayınları, İstanbul 1965.
- HEIDEGGER, M., The Question Concerning Technology and Other Essays, tr. William Lovitt, Harper & Row, 1977.
- HOBBS, T. (William Molesworth), Opera Philosophica vol .II, Joannem Bohn 1839.
- JAMES, S., Introduction: The Passions and Philosophy, Passion and Action, November 1999.
- JUNG, C. G., Collected Works of C. G. Jung, Vol. 5. 2nd ed., Princeton University Press, 1967.
- KABAAĞAÇ, S. – ALOVA E., Latince Türkçe Sözlük, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1995.
- KANT, I., Kants Gesamelte Schriften, hrsg. Von d. Akad d. Wiss d. DDR., Walter de Gruyter, 1979.
- KAYE, H. L., "Was Freud a Medical Scientist or a Social Theorist? The Mysterious 'Development of the Hero'", Sociological Theory, Vol.21, No.4. Dec. 2003.
- KORFMACHER, W. C., "Stoic Apatheia and Seneca's De Clementia", Transactions and Proceedings of the American Philological Association, Vol.77. 1946.
- KOWALEWSKI, Z., Spoleczehstwo obywatelskie w doświadczeniu historycznym , Instytut Wydawniczy Pax, 1991.
- LIDDELL, H. G. – SCOTT, R., A Greek-English Lexicon, Revised and Augmented Throughout, Oxford, Clarendon Press. 1940.
- Logical and Mathematical Terms, Glossary of: 'Consequent', In E. Craig (Ed.), Routledge Encyclopedia of Philosophy, Routledge, London 1999.
- LONG, A. A., "The Stoic Concept of Evil", The Philosophical Quarterly, Vol. 18, No. 73, Oct., 1968.
- LUCK, G., "On Cicero, De Fato 5 and Related Passages", The American Journal of Philology, Vol. 99, No. 2, Summer, 1978.
- LUTHER, M., Exegetica Opera Latina, Erlangae Sumtibus Caroh Heyderi, 1846

- MARON, G., Martin Luther und Epikur.: Ein Beitrag zum Verständnis des alten Luther; vorgelegt in der ..., Joachim Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften ; In Kommission beim Verlag Vandenhoeck & Ruprecht 1988.
- MOTLEY, J. L., The Rise of the Dutch Republic vol.III, Harper & brothers, New York 1861.
- NUSSBAUM, M. C., "Equity and Mercy, Philosophy and Public Affairs", vol. 22, no. 2, spring, 1993.
- Oxford Latin Dictionary, Oxford University Press, Ely House, London W. I, 1968.
- PEREBOOM, D. (University of Vermont), Stoic Psychotherapy in Descartes and Spinoza, Faith and Philosophy 11 (1994).
- POWELL, J. G. F., Cicero The Philosopher, Oxford University Press, 1999.
- P. SYRUS, Düşünceler, Çev. Bedia Demiriş, Kabalıcı Yayınevi, Birinci Basım, İstanbul 1997.
- ROLLER, M. B. , Constructing Autocracy, Princeton University Press 2001.
- ROSENBERG, E., Studien zur Rede Ciceros für Murena , Hirschberg, 1902.
- ROSENWEIN, Barbara H., Emotional Communities in the Early Middle Ages, Cornell University Press, 2006 .
- SANDBACH, F. H., "Ennoia and ΠΡΟΑΗΨΙΣ in the Stoic Theory of Knowledge", The Classical Quarterly, Vol. 24, No. 1, Jan., 1930.
- SIHLER, E. G., Cicero of Arpinum: A Political and Literary Biography, Yale University Press, 1914.
- SORABJI, R., Emotion and Peace of Mind: From Stoic Agitation to Christian Temptation, Oxford University Press, 2000.
- STAEL N., Edebiyata Dair, Çev: Safiye – Vahdi Hatay, MEB Yay. 919, İstanbul 1997.
- STROZIER, R. M., Foucault, Subjectivity, and Identity : Historical Constructions of Subject and Self , Wayne State University Press, 2002.
- THILLY, F., Yunan ve Ortaçağ Felsefesi, Çev. İbrahim Şener, İzdüşüm Yayınları 3. Basım, İstanbul 2002.
- THOMPSON, D. G., "The *Summum Bonum*", Mind, Vol. 6, No. 21, Jan., 1881.

- WAITZ, G., *Rerum Germanicarum Annales Bertiniani*, Impensis Bibliopolii Hahniani 1883.
- WASZEK, N., "Two Concepts of Morality: A Distinction of Adam Smith's Ethics and its Stoic Origin", *Journal of the History of Ideas*, Vol.45, No.4. (Oct.-Dec., 1984).
- WERK, W. D. - VOGT, J. J. - HAASE, W. - TEMPORINI, H., *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren*, Walter de Gruyter, 1997.
- YONARSOY, Y. K., *Cicero'nun Felsefi Terminolojisi (Doktora Tezi)*, No: 2865, İst. Üniv. Edeb. Fak. Mat., İstanbul 1982.

C- İNTERNET KAYNAKLARI

(20 Nisan 2008)

<http://dictionary.reference.com/browse/pathos>

http://en.wikipedia.org/wiki/Kathekon#_note-1

<http://plato.stanford.edu/entries/emotions-17th18th/LD1Background.html>

<http://www.etymonline.com/index.php?term=esteem>

<http://www.novaroma.org/expert/poliseno2.htm>

<http://www.science.uva.nl/~seop/archives/sum2006/entries/emotions-17th18th/LD1Background.html>

<http://www.wku.edu/~jan.garrett/stoa/stoipass.htm>

<http://www.wku.edu/~jan.garrett/stovals.htm>